
STUDIA DO DZIEJÓW ARCHITEKTURY
I URBANISTYKI W POLSCE

BADANIA

ZAKŁAD ARCHITEKTURY POLSKIEJ
WYDZIAŁ ARCHITEKTURY POLITECHNIKI WARSZAWSKIEJ

Ilustracja 1. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, fragment zrekonstruowanej elewacji północnej na tle fotogrametrii stanu istniejącego. Oprac. J. Kaczmarczyk, S. Podsiadło, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 1. Dylewo, the hypothetical planned final form of the palace, a fragment of the reconstructed northern façade against a photogrammetric backdrop of the existing state. Developed by J. Kaczmarczyk, S. Podsiadło, and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

Otrzymano:

9 czerwca 2025 r.

Zaakceptowano:

31 sierpnia 2025 r.

PIOTR HARDECKI, mgr inż. arch.

Politechnika Warszawska, Wydział Architektury

piotr.hardecki@pw.edu.pl; <https://orcid.org/0009-0001-8110-6004>

MICHAŁ SIERŻĘGA, student WAPW

Politechnika Warszawska, Wydział Architektury

michal.sierzega.stud@pw.edu.pl; <https://orcid.org/0009-0008-3332-4630>

JAKUB KACZMARCZYK, student WAPW

Politechnika Warszawska, Wydział Architektury

jakub.kaczmarczyk2.stud@pw.edu.pl; <https://orcid.org/0009-0003-7302-0117>

DOI: <https://doi.org/10.17388/WUT.2025.0040.ARCH>

Licencja/License CC BY-NC-ND 4.0 (creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0)

MAJĄTEK DYLEWO. DZIEJE I NIEZREALIZOWANE PLANY ROZBUDOWY PAŁACU W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ I POMIARÓW INWENTARYZACYJNYCH

WPROWADZENIE¹

Dwa elementy czynią założenie dworsko-parkowe w Dylewie niezwykłym: jedyny w swoim rodzaju, dekadenscki park — wybitne, późne dzieło wschodniopruskiego projektanta ogrodów Johanna Larassa (1820–1893), dziś opuszczone i zdewastowane oraz — obecnie również w znacznej części zniszczona — kolekcja dzieł sztuki, w tym onirycznych, marmurowych rzeźb włoskiego twórcy Adolfo Wildta (1868–1931), zgromadzona na przełomie XIX i XX wieku przez zarządzającego majątkiem pasjonata Franza Rose (1854–1912). Na tym tle dawny dwór² prezentuje się na archiwalnych fotografiach

¹ Artykuł stanowi drugą część projektu naukowo-badawczego pt. „Symbioza architektury, techniki i sztuki w majątkach dawnych Prus Wschodnich na przykładzie założenia dworskiego w miejscowości Dylewo (niem. Döhlau), powiat ostródzki”. Pierwsza część zawierająca wstęp do badań, w tym opis rozplanowania i historii posiadłości oraz zarys dziejów kościoła dworskiego w Dylewie została opublikowana w tomie 7 rocznika „Studiów do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce” z 2024 roku.

² W źródłach niemieckich do opisu dylewskiej rezydencji używano określenia *Gutshaus* (siedziba dóbr), rzadziej *Landschloss*, *Schloss* lub *Herrenhaus*. W niniejszym artykule przyjęto wymiennie tłumaczenie „dwór” lub „pałac”, przy czym pierwszy termin starano się stosować do opisanego wcześniejszych faz budowlanych.

zadziwiająco skromnie — niezgrabna forma dachów po przeprowadzonej w początkach XX wieku rozbudowie zdaje się zapowiadać dalsze prace budowlane, zamierzone, a nigdy w całości niezrealizowane. Oprócz spalenia centralnej części korpusu i mansardowych dachów ryzalitów, pożar wzniecony zapewne przez żołnierzy radzieckich w styczniu 1945 roku pochłonął niechybnie także przechowywane dokumenty, w tym być może również oryginalne plany parku i projekty przedstawiające stan docelowy powiększanej rezydencji.

Powojenne przebudowy i remonty ocalałych skrzydeł zatarły większość pozostałości pierwotnego wystroju, obecnie w ich kształcie z trudem można rozpoznać zarysy dawnego dworu. W tym kontekście wiarygodna rekonstrukcja ostatecznego wyglądu pałacu może stanowić cenne uzupełnienie stanu wiedzy na temat posiadłości, odsłaniające zapomnianą wizję nieukończzonej siedziby rodu i przybliżające obraz wysokich aspiracji dawnych właścicieli.

PRZEDMIOT, METODOLOGIA I ZAKRES BADAŃ

Z wyjątkiem kart ewidencyjnych zabytków, architekturze budynków i obiektów wchodzących w skład dawnego folwarku Döhlau nie poświęcono dotychczas szczegółowych opracowań naukowych. Jako wciąż stosunkowo młode, a przy tym stylowo anachroniczne i ideowo obce, długo nie były one zapewne uznawane przez badaczy za szczególnie wartościowe. Obecnie, po dziesięcioleciach zapomnienia, kultura przełomu XIX i XX wieku powraca jako przedmiot badań, a ówczesne dylematy — zwłaszcza te związane z gwałtownym rozwojem techniki narzucającym zmiany stylu życia, postępującym poczuciem wyobcowania, schyłkowością, wzrostem radykalizmów, zastępowaniem myślenia naukowego — irracjonalnym, stają się ponownie nad wyraz aktualne.

Kolejny etap prac badawczych w Dylewie miał na celu udokumentowanie pozostałości rezydencji, centralnego elementu dawnego układu przestrzennego majątku. Niniejszy artykuł służy zaprezentowaniu sporządzonej dokumentacji inwentaryzacyjnej i rezultatów badań nad przekształceniami obiektu, jak również przeanalizowaniu hipotezy polegającej na założeniu, że stan sprzed 1945 roku nie stanowił zamierzonej formy docelowej, a na podstawie pomiarów i badań jest możliwe stosunkowo wierne zrekonstruowanie zarówno wyglądu z okresu międzywojennego, jak i niezrealizowanej, ostatecznej wizji architektonicznej pałacu. Na koniec prześledzono ewentualne związki finalnego kształtu rezydencji z ideami zyskującymi na znaczeniu w Niemczech w początkach XX wieku.

Analizę przeprowadzono na bazie zgromadzonych materiałów źródłowych, badań *in situ* oraz dokumentacji pomiarowej opracowanej w trakcie wyjazdu zorganizowanego w lipcu 2024 roku przez Pracownię Projektowo-Badawczą Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej we współpracy z Kołem Naukowym Architektury Rodzimej WAPW³. Inwentaryzacja została sporządzona z wykorzystaniem urządzenia iPad Pro

³ Inwentaryzację wykonali członkowie KNAR WAPW pod kierownictwem Piotra Hardeckiego i Iwony Krawiec.

(6 gen.) 128 GB z wbudowanym skanerem LIDAR, tachimetru laserowego Flexijet, fotogrametrii, drona marki Parrot ANAFI oraz tradycyjnych narzędzi pomiarowych. Uzupełnieniem dokumentacji rysunkowej jest rozległy zbiór fotografii.

ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ

Oprócz lakonicznej konstatacji zamieszczonej w sprawozdaniu z badań archeologicznych prowadzonych w ruinach pałacu w 2002 roku, w dostępnych źródłach nie ma informacji na temat obiektów istniejących wcześniej w miejscu dworu w Dylewie. Wzmianki na temat pałacu znalazły się w monografiach Waltera Möllenberg⁴ i Carla von Lorcka⁵. Projekt galerii sztuki planowanej przy wschodnim skrzydle pałacu jest przechowywany w zbiorach Vorarlberg Museum w Bregencji, a reprodukcje dwóch rysunków zostały opublikowane w katalogu prac Josefa Hubera-Feldkircha w 1976 roku⁶. Znanie jest wiele fotografii dworu sprzed II wojny światowej oraz kilka ujęć wnętrz z widocznym wystrojem i wyposażeniem. Kolekcja zgromadzonych dzieł sztuki doczekała się opracowań w artykułach Sibylle Friedberg⁷ i Tomasza Mikockiego⁸. Spośród innych publikacji opisujących historię majątku należy wymienić obszerny artykuł autorstwa Marzeny Zwierowicz⁹ oraz pionierską publikację *Dwory i pałace dawnych Prus Wschodnich*¹⁰.

Mniej źródeł pochodzi z okresu 1945–1989. Kopie dokumentów dotyczących działań jednostek Armii Czerwonej biorących udział w operacji wschodniopruskiej w 1945 roku znajdują się na stronie „Pamât’ naroda: Podlinnye dokumenty o Vtoroj mirovoj vojne”¹¹. Zwięzłe adnotacje na temat powojennych losów pozostałości pałacu zestawiono w „białej karcie” zabytku z 1996 roku¹². W archiwum delegatury WUOZ w Elblągu jest przechowywane sprawozdanie z wykopalisk przeprowadzonych w miejscu spalonej części dworu w 2002 roku. Zrekonstruowane relikty odnalezionych rzeźb Adolfo Wildta stanowią część ekspozycji Muzeum Prus Górnych w Morągu, a pozostałe artefakty wydobyte w trakcie wykopalisk są składowane w magazynach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie i Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

⁴ W. Möllenberg, *Das Majorat Döhlau, Geschichte der Begüterung*, Königsberg 1912, s. 74.

⁵ C. von Lorck, *Landschlösser und Gutshäuser in Ost- und Westpreußen*, Weidlich, Frankfurt/Main 1965, s. 205.

⁶ *Josef Huber-Feldkirch 1858–1932*, katalog wystawy, Vorarlberger Landesmuseum Bregenz 1978.

⁷ S. Friedberg, *Kunst in Döhlau*, „Osteroder Zeitung” XI.1981, nr 56, s. 455–472.

⁸ T. Mikocki, *Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, I: pierwsza wizyta w Dylewie*, „Światowit” 2001, 3 (44)/Fasc.B., s. 167–180; T. Mikocki, *Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, II: druga wizyta w Dylewie*, „Światowit” 2003, 5 (46)/Fasc.B., s. 201–206; T. Mikocki, *Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, III: trzecia wizyta w Dylewie: wykopaliska*, „Światowit” 2006/2008, 7 (48)/B., s. 197–223.

⁹ M. Zwierowicz, *Dylewo. Podzwonne dla parku..., dla majątku..., dla Dylewa*, „Borussia” 2004, nr 33–34, s. 103–111.

¹⁰ M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich*, Olsztyn 2001, s. 274–275.

¹¹ <https://pamyat-naroda.ru/> [dostęp: 16.11.2024].

¹² *Ryzaloty pałacowe, ob. Szkoła i Dom Nauczyciela*. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa (biała), oprac. K. Soczewica, 20.X.1996.

W związku ze znikomą liczbą źródeł pisanych, uzupełnieniem informacji na temat losów pałacu stały się ponownie opowieści okolicznych mieszkańców. Z upływem czasu są to jednak coraz częściej przekazy z drugiej ręki, nieraz osobliwe i trudne do zweryfikowania¹³.

OTOCZENIE PAŁACU

Otoczenie pałacu sprzed 1945 roku zostało udokumentowane na niemieckich mapach sztabowych (*Meßtischblatt*) w skali 1:25 000 [il. 2]. Budynek stał na przecięciu dwóch głównych osi kompozycyjnych: biegnącej z północy na południe w stronę grotty parkowej i altany oraz przebiegającej w kierunku wschód-zachód, łączącej pałac z kościołem i zabudowaniami gospodarczymi. Od północy przylegał doń kolisty podjazd [il. 4E], którego pozostałości są wciąż dostrzegalne w ukształtowaniu terenu i układzie drzew. Wewnątrz wytyczonego owalu, na cokole oplecionym u podstawy przedstawieniami kamiennych węży, znajdowała się rzeźba *Alter Bauer* dłuta Adolfo Wildta.

Na zachód od pałacu, przy granicy parku, budynki gospodarcze formowały południową ścianę rozległego podwórze. Po kolejnych pożarach wszystkie one zostały rozebrane po 1989 roku (nie licząc zarośniętych murów stolarni, które niechybnie również czeka rozbiórka).

Od południa pałac otwierał się na przyległy park, fasadę urozmaicała weranda z parą granitowych biegów schodowych zakończonych półkolistym spocznikiem¹⁴. Nieopodal stały rzeźby: *Sfinks* Adolfo Wildta oraz (od 1936 roku) *Zeus z Artemizjon* — kopia starogreckiego posągu wydobytego w 1927 roku z Morza Egejskiego.

Widok od wschodu zamykał kościół dworski z dobudowanym w 1908 roku mauzoleum rodziny von Rose. Przy wejździe po północnej stronie kościoła zachowała się brama zdobiona inicjałami ER, być może na cześć Ernsta Rose, starszego brata Franza [il. 3]. Wraz z pobliskim drzewostanem zdaje się ona być elementem pierwotnego zagospodarowania, tymczasem według archiwalnej mapy w miejscu bramy i obecnego wjazdu istniała zabudowa: trzy budynki formujące prostokątny dziedziniec. Wyjaśnienie tej rozbieżności wymaga dalszych badań.

OPIS ZACHOWANYCH POZOSTAŁOŚCI PAŁACU

Boczne ryzality pałacu przypominają obecnie niezależne budynki rozdzielone murawą skrywającą zasypane piwnice nieistniejącej części dworu [il. 4B, 4D]. We wschodnim ry-

¹³ Np. uzupełnieniem hipotezy dotyczącej istnienia wcześniejszej budowli w miejscu dworu są relacje na temat podziemnych korytarzy łączących pałac z pobliskim kościołem: *...Tunele istnieją i są znacznie starsze niż czasy Franza Rose, starsze nawet niż najstarsza, środkowa część pałacu. Są p r z e d - w i e c z n e ... Franz Rose chadzał czasem tamtędy na mszę. Nikt nie widział go idącego do kościoła, a on z nienacka wyłaniał się zza ołtarza i siadał na swoim miejscu...*

¹⁴ Jeden bieg schodów jest obecnie wtórnie wykorzystany przy tarasie przylegającym do wschodniej elewacji szkoły.

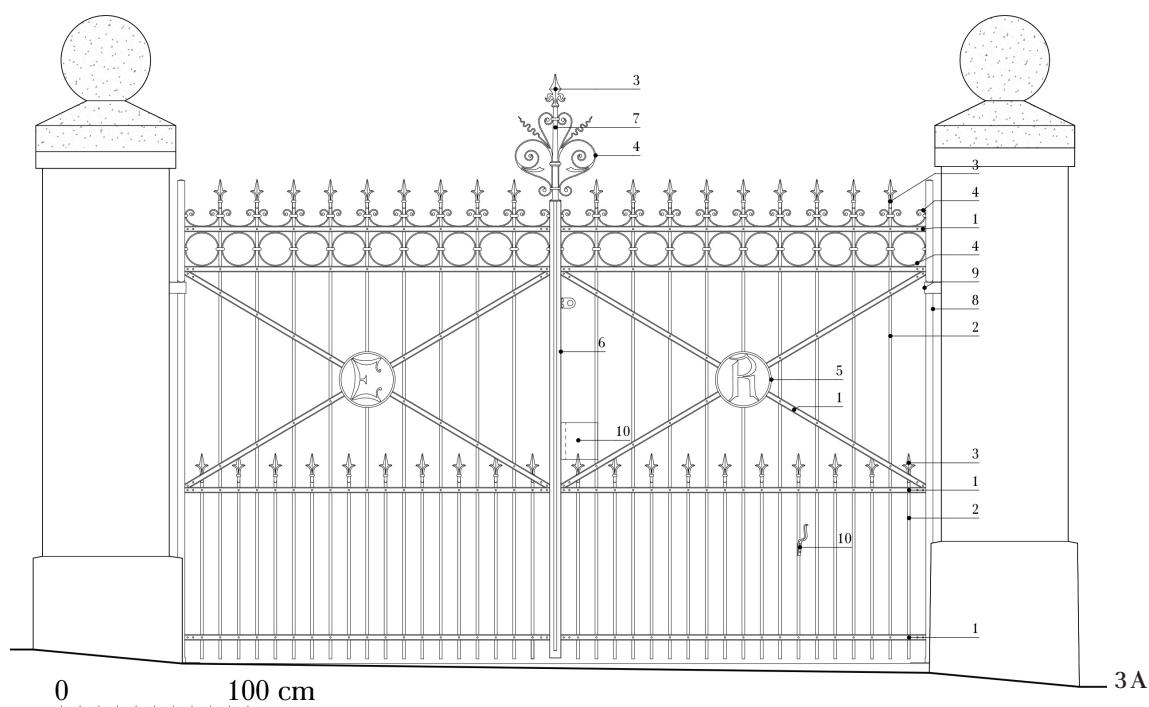

Ilustracja 2. Dylewo, zespół dworsko-parkowy, fragment mapy topograficznej (*Meßtischblatt*) Geierswalde 2486, wyd. OKH/GStdH, 1:25 000, 1912, Zb. WNoZiGP UMK w Toruniu; legenda: 1 — pałac, 2 — grota parkowa na zamknięciu osi widokowej, 3 — staw w parku, 4 — kościół dworski z mauzoleum rodziny von Rose, 5 — zabudowania gospodarcze folwarku, 6 — podjazd, 7 — obecna lokalizacja bramy wjazdowej, 8 — zabudowania wsi folwarcznej, 9 — zbiornik na wodę ukryty w sztucznym wzgórzu

Figure 2. Dylewo, the manor house and park complex, fragment of a topographic map (*Meßtischblatt*), Geierswalde 2486, published by OKH/GStdH, 1:25 000, 1912, Zb. WNoZiGP UMK of Toruń; Legend: 1 — palace, 2 — park grotto at the end of the viewing axis, 3 — park pond, 4 — manor church with the Von Rose family mausoleum, 5 — grange farm buildings, 6 — driveway, 7 — present location of the entry gate, 8 — grange village building structures, 9 — water reservoir hidden in an artificial hill

zalicie mieściła się do niedawna Niepubliczna Szkoła Podstawowa¹⁵, w zachodnim mieszkaniu prywatne. Do skrzydła wschodniego przylega pawilon dobudowany w latach 90. XX wieku. Oba skrzydła są podpiwniczone, posiadają dwie kondygnacje naziemne i poddasza kryte niskimi dwuspadowymi dachami [il. 5A, 5B]. W ryzalitach znajdują się sklepione klatki schodowe z bezpośrednimi wyjściami na zewnątrz. Dodatkowe wejście na wyniesiony parter pawilonu prowadzi po ażurowych schodach zewnętrznych.

¹⁵ 5.III.2025 roku w Biuletynie Informacji Publicznej Gminy Grunwald został zamieszczony komunikat o wystawieniu na sprzedaż skrzydła pałacu zajmowanego dotychczas przez Niepubliczną Szkołę Podstawową w Dylewie.

1. profil C 30x12 mm (krawędzie obłe)
2. pręt kwadratowy 15x15 mm
3. odlew
4. płaskownik 16x5 mm
5. blacha gr. 3 mm, rant z połowy pręta Ø 10 mm
6. kątownik 50x50x6 mm z nałożoną połową pręta Ø 16 mm
7. pręt kwadratowy o zmiennym przekroju
8. pręt kwadratowy 38x38 mm zaokrąglony przy zawiasie
9. zawias górny
10. przypuszczalnie elementy wtórne

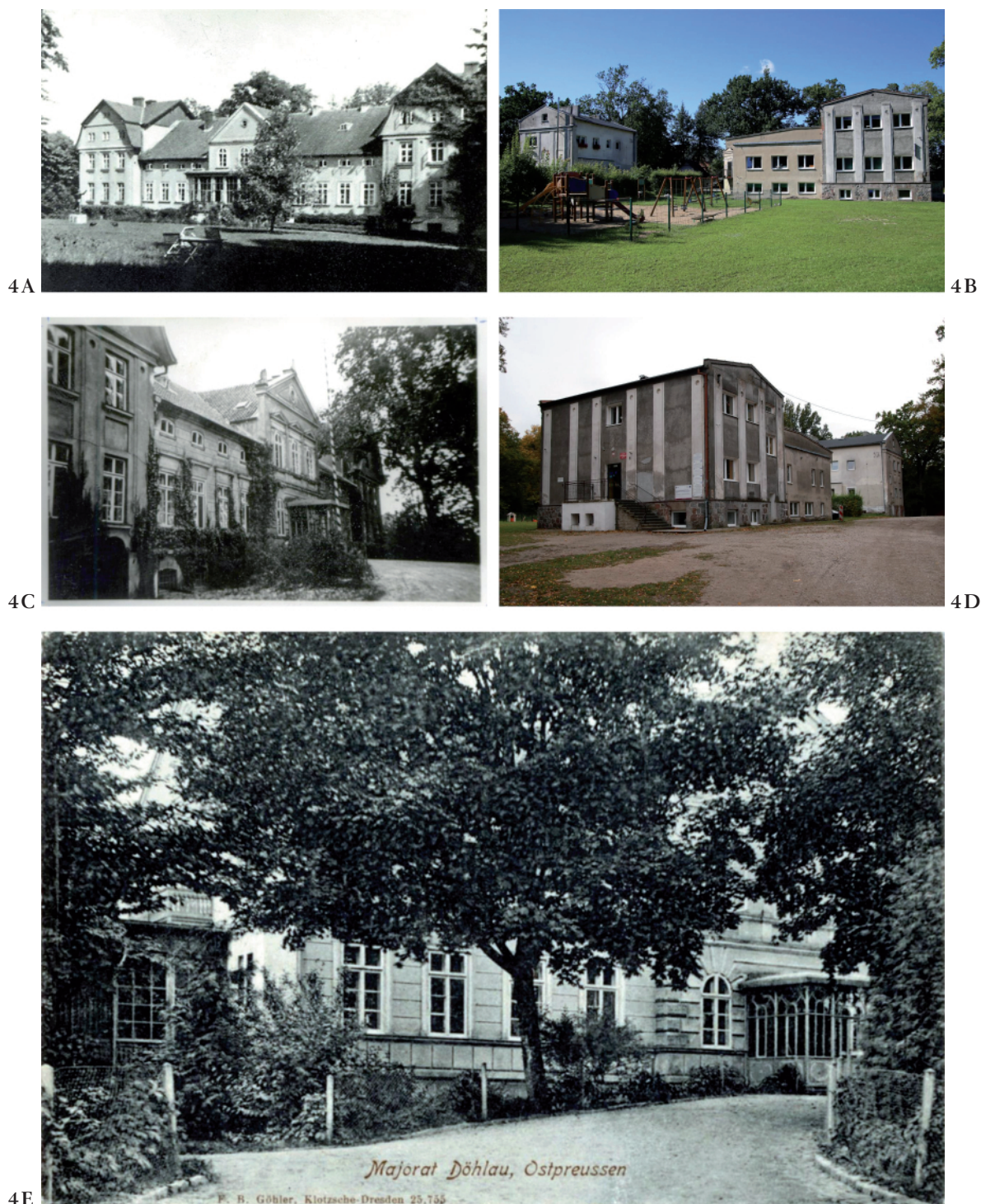

Ilustracja 3. Dylewo, pałac, brama wjazdowa na teren majątku: **A** — rekonstrukcja. Rys. P. Hardecki, 2023, Zb. ZAP WAPW, sygn. 4470; **B** — detal tarczy z inicjałem. Fot. P. Hardecki, 2023

Figure 3. Dylewo, palace, entry gate onto the estate: **A** — Reconstruction. Drawing by P. Hardecki, 2023, ZAP WAPW Collection, file no. 4470; **B** — Detail of the shield with the initial. Photo by P. Hardecki, 2023

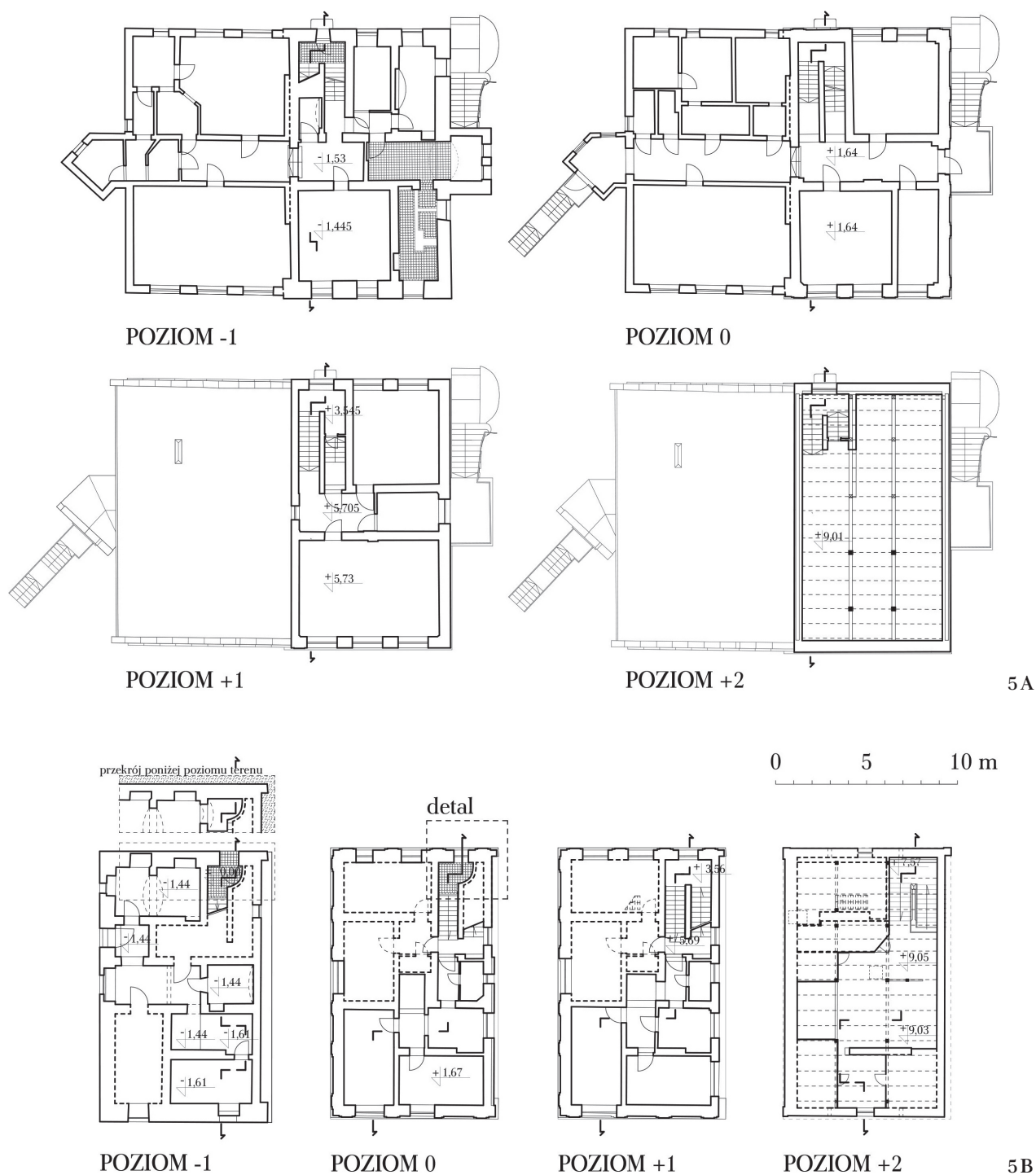
Oryginalne mury zostały wzniesione z cegły i otynkowane. Cokół ryzalitu wschodniego jest częściowo licowany ciosanym kamieniem polnym, zaś zachodniego został pokryty tynkiem imitującym boniowanie. Przy północno-zachodnim narożniku w cokole widnieje granitowy blok z datą 1908.

Trójosiowe elewacje północne i południowe ryzalitów są dekorowane pilastrami w wielkim porządku i zwieńczone trójkątnymi szczytami. Dawne pięćosiowe skrajne elewacje pałacu (wschodnia i zachodnia) również są zdobione pilastrami [il. 6]. Proporcje

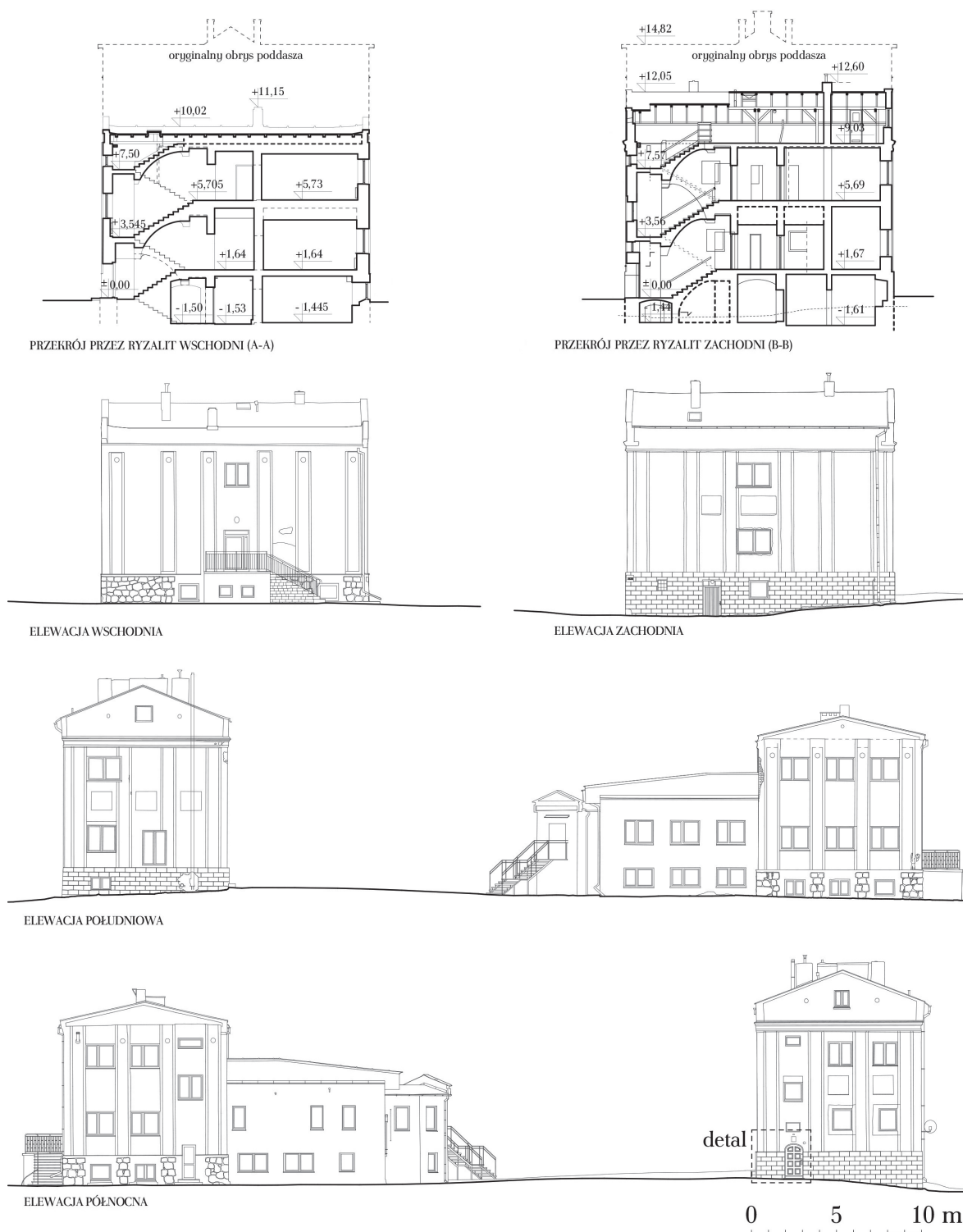
Ilustracja 4. Dylewo, pałac: **A** — widok od strony południowo-wschodniej, 1920–1939, Bildarchiv Ostpreussen, sygn. 108019; **B** — widok od strony południowo-wschodniej. Fot. P. Hardecki, 2023; **C** — widok od strony północno-wschodniej, ok. 1934–1937, Bildarchiv Ostpreussen, sygn. 108020; **D** — widok od strony północno-wschodniej. Fot. P. Hardecki, 2024; **E** — północna elewacja dworu przed rozbudową w 1907 roku, widoczny podjazd i szczegóły boniowania parteru, reprodukcja pocztówki, wyd.: F.B. Göhler, Klotzsche-Dresden, Bildarchiv Ostpreussen, sygn. 57903

Figure 4. Dylewo, palace: **A** — View from the southeast side, 1920–1939, Bildarchiv Ostpreussen, file no. 108019; **B** — View from the southeast side. Photo by P. Hardecki, 2023; **C** — View from the northeast side, ca. 1934–1937, Bildarchiv Ostpreussen, file no. 108020; **D** — View from the northeast side, Photo by P. Hardecki, 2024; **E** — Northern façade of the manor house prior to expansion in 1907, visible driveway and details of the ground floor rustication, reproduction of a postcard published by F. B. Göhler, Klotzsche–Dresden, Bildarchiv Ostpreussen, file no. 57903

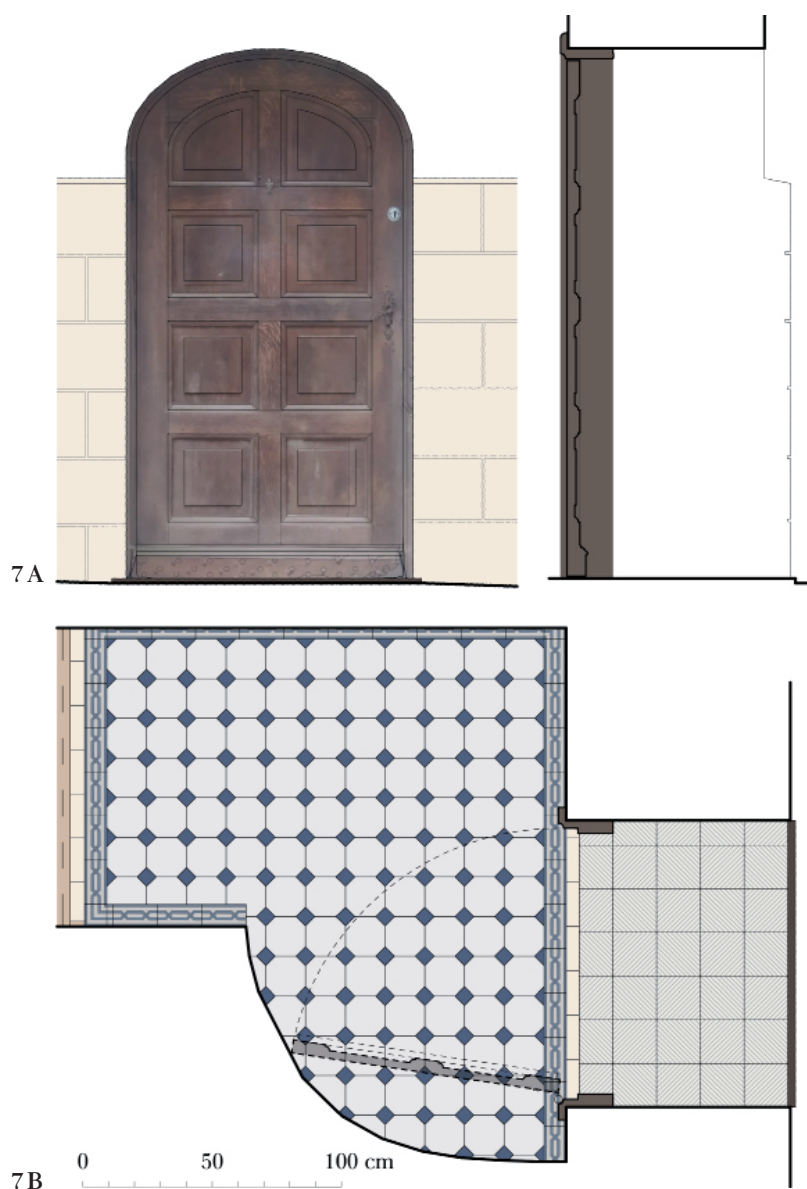
Ilustracja 5. Dylewo, pałac, inwentaryzacja: A — rzuty ryzalitu wschodniego. Rys. J. Lipska, A. Mieszaniec, A. Nowakowska, E. Oniszcuk, S. Podsiadło, J. Polejowska, K. Wysocka; B — rzuty ryzalitu zachodniego. Rys. J. Kaczmarczyk, E. Oniszcuk, J. Polejowska, M. Sierżęga, 2024, Zb. ZAP WAPW, sygn. 4470 A, 4470 B

Figure 5. Dylewo, palace, inventory: A — Floor plans of the eastern avant-corps. Drawings by J. Lipska, A. Mieszaniec, A. Nowakowska, E. Oniszcuk, S. Podsiadło, J. Polejowska, and K. Wysocka; B — Floor plans of the western avant-corps. Drawings by J. Kaczmarczyk, E. Oniszcuk, J. Polejowska, and M. Sierżęga, 2024, ZAP WAPW Collection, file no. 4470 A, 4470 B

Ilustracja 6. Dylewo, pałac, inwentaryzacja, przekroje, elewacje. Rys. J. Błasiński, P. Hardecki, J. Kaczmarczyk, A. Nowakowska, S. Podsiadło, M. Sierżęga, 2024, Zb. ZAP WAPW, sygn. 4470 C, 4470 D

Figure 6. Dylewo, palace, inventory, cross-sections, elevations. Drawings by J. Błasiński, P. Hardecki, J. Kaczmarczyk, A. Nowakowska, S. Podsiadło, and M. Sierżęga, 2024, ZAP WAPW Collection, file no. 4470 C, 4470 D

Ilustracja 7. Dylewo, pałac, inwentaryzacja: **A** — drzwi wejściowe do ryzalitu zachodniego; **B** — wzór posadzki przy drzwiach wejściowych do ryzalitu zachodniego. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierzęga, 2024, Zb. ZAP WAPW, sygn. 4470 E

Figure 7. Dylewo, palace, inventory: **A** — Entry door to the western avant-corps; **B** — floor pattern at the entry door to the western avant-corps. Drawings by J. Kaczmarczyk and M. Sierzęga, 2024, ZAP WAPW Collection, file no. 4470 E

otworów okiennych zostały zmienione po 1975 roku, częściowo wtórnie przebite lub zamurowane. Stolarka okienna jest powojenna. Wnętrza były wielokrotnie przebudowywane i remontowane, z elementów oryginalnego wykończenia zachowały się: w ryzalicie wschodnim — posadzka spocznika klatki schodowej na poziomie terenu i fragmenty posadzek w piwnicy, a w ryzalicie zachodnim — drzwi wejściowe [il. 7A] i fragmenty posadzki po obu stronach drzwi [il. 7B], drewniane stopnie na klatce schodowej, metalowa rama okienna o drobnym podziale osadzona w zamurowanym oknie piwnicznym oraz parapety z nacięciami służącymi odprowadzeniu skroplin.

DZIEJE PAŁACU NA TLE HISTORII MAJĄTKU

W 1830 roku Johann Heinrich Kern, sędzia miejski i ziemski z Lubawy zakupił majątek Döhlau z masy upadłościowej rodziny Finckenstein. Około 1850 roku zbudował on w Dylewie niewielki klasycystyczny dwór. W roku 1860 jego syn sprzedał posiadłość Dorothei Rose z domu Heckmann, która wraz z mężem Ludwigiem w kolejnych latach położyła podwaliny pod przyszły rozwój Dylewa. Dopiero jednak ich syn Franz Rose (1854–1912), obejmując po śmierci ojca zarządzanie majątkiem na mocy rodzinnej umowy o przekształceniu posiadłości w fideikomis, doprowadził włości do rozkwitu. Znacząco odbiegał on od stereotypu pruskiego junkra, pokaźną część dochodów przeznaczając na finansowanie swoich pasji, w tym wzbogacanie kolekcji dzieł sztuki poprzez mecenat, którym obejmował grono obiecujących artystów. Zapewnienie stosownych warunków goszczonym w Dylewie twórcom i potrzeba właściwej ekspozycji rozrastających się zbiorów, ale też ambicja posiadania siedziby odpowiednio okazałej dla zyskującego na znaczeniu rodu, stały zapewne za planami powiększenia dworu. W 1905 roku architekt Friedrich Paulsen (1874–1947) z Kilonii¹⁶ wykonał projekt rozbudowy pałacu o boczne ryzality, zrealizowany w latach 1908–1911¹⁷. Do zniszczenia w 1945 roku niższa, centralna część budynku silnie kontrastowała z mansardowymi dachami nowych skrzydeł [il. 4A, 4C].

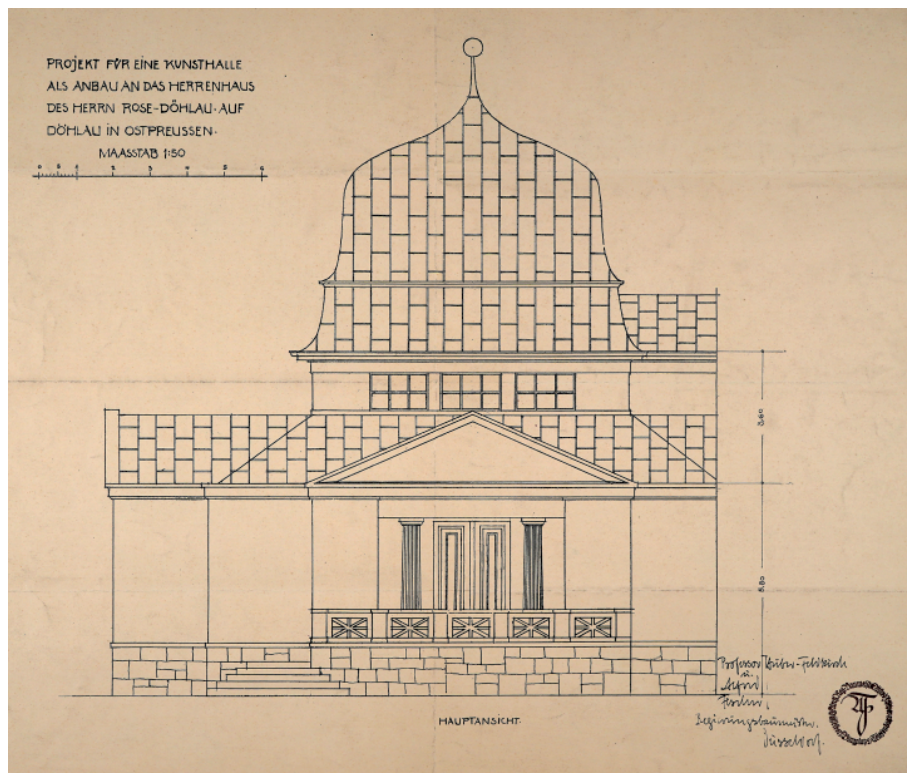
W październiku 1910 roku powstał projekt galerii sztuki (*Kunsthalle*) planowanej przy południowo-wschodnim narożniku pałacu [il. 8A–E]. Na zachowanych rysunkach widnieją podpisy autorów: malarza Josefa Hubera-Feldkircha (1858–1932), wówczas profesora kościelnej sztuki monumentalnej w Akademii Sztuki w Düsseldorfie i architekta Alfreda Fischera (1881–1950), w tym czasie nauczyciela w Szkole Sztuk Stosowanych (*Kunstgewerbeschule*) w Düsseldorfie¹⁸.

Centralnym eksponatem pawilonu miała być monumentalna fontanna rzeźbiona przez Adolfo Wildta. Wycieńczająca praca nad nią stała się w latach 1906–1908 przyczyną załamania nerwowego twórcy. W 1906 roku Wildt zniszczył pierwszą, wykonaną

¹⁶ Po ukończeniu studiów Friedrich Paulsen pracował w latach 1900–1903 w biurze architekta Martina Dülffera, następnie na przełomie lat 1903/1904 razem z Paulem Bonatzem odniósł kilka sukcesów w konkursach architektonicznych. W latach 1905–1910 współprowadził pracownię „Paulsen und Lüttjohann”, od 1916 roku do 1945 roku był redaktorem naczelnym magazynu „Bauwelt” (C. Welzbacher, *Die Staatsarchitektur der Weimarer Republik*, Berlin 2006, s. 306–307). W trakcie prac nad rozbudową pałacu w Dylewie Paulsen był związany ze środowiskiem skupionym wokół osoby Theodora Fischera, uznanego za ojca tzw. „szkoły stuttgarckiej”, gromadzącym twórców powiązanych z tamtejszym wydziałem architektury, posiadających poglądy konserwatywne, opozycyjne w stosunku do modernizmu. Również Paul Bonatz został wybitnym przedstawicielem tej szkoły w okresie międzywojennym.

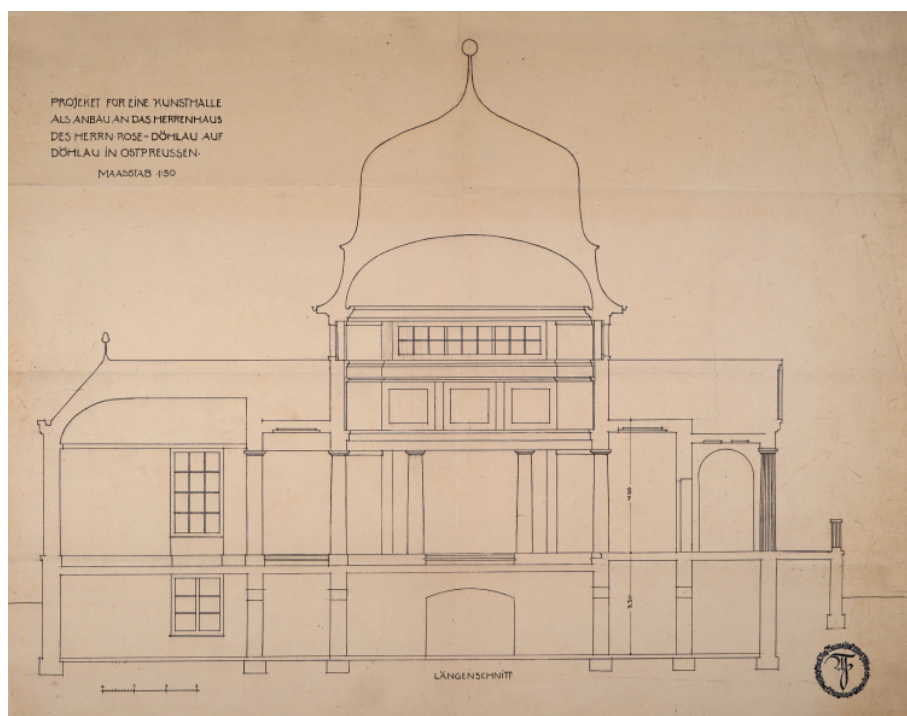
¹⁷ W. Möllenberg, *Das Majorat Döhlau...*, op. cit., s. 74.

¹⁸ Jörn-Hanno Hendrich, *Alfred Fischer-Essen. 1881–1950 Ein Architekt für die Industrie.*, s. 35 (Josef Huber-Feldkirch był też autorem projektu mauzoleum przy kościele w Dylewie. W nawiązaniu do wątków analizowanych we wcześniejszym artykule dotyczącym dziejów kościoła można rozważać, czy wybór Alfreda Fischera na współpracownika nie miał związku z wstąpieniem architekta w marcu 1910 roku do loży wolnomularskiej „Zu den 3 Cedern” w Stuttgarcie).

Ilustracja 8A. Dylewo, projekt galerii sztuki przy pałacu w Dylewie, elewacja frontowa (północna). Proj. J. Huber-Feldkirch i arch. A. Fischer, 1910, Archiwum Kunsthaus Bregenz, sygn. Pl 0818/2

Figure 8A. Dylewo, design of the Dylewo palace art gallery, frontal (northern) elevation. Design by J. Huber-Feldkirch and architect A. Fischer, 1910, Kunsthaus Bregenz Archive, file no. Pl 0818/2

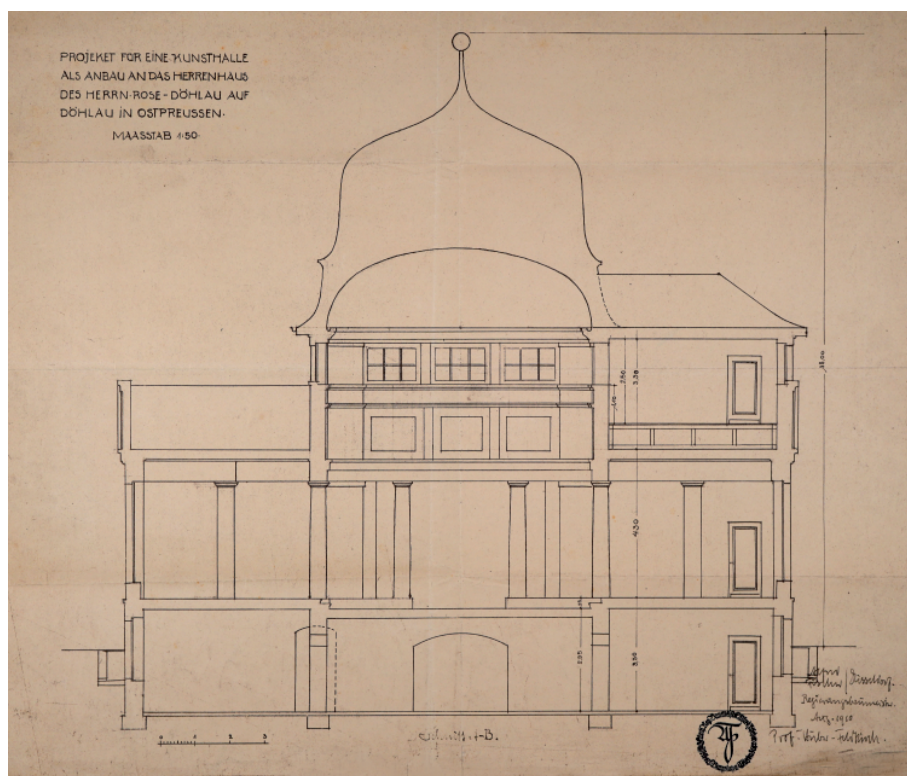

Ilustracja 8B. Dylewo, projekt galerii sztuki przy pałacu w Dylewie, przekrój podłużny. Proj. J. Huber-Feldkirch i arch. A. Fischer, 1910, Archiwum Kunsthaus Bregenz, sygn. Pl 0818/3

Figure 8B. Dylewo, design of the Dylewo palace art gallery, longitudinal section. Design by J. Huber-Feldkirch and architect A. Fischer, 1910, Kunsthaus Bregenz Archive, file no. Pl 0818/3

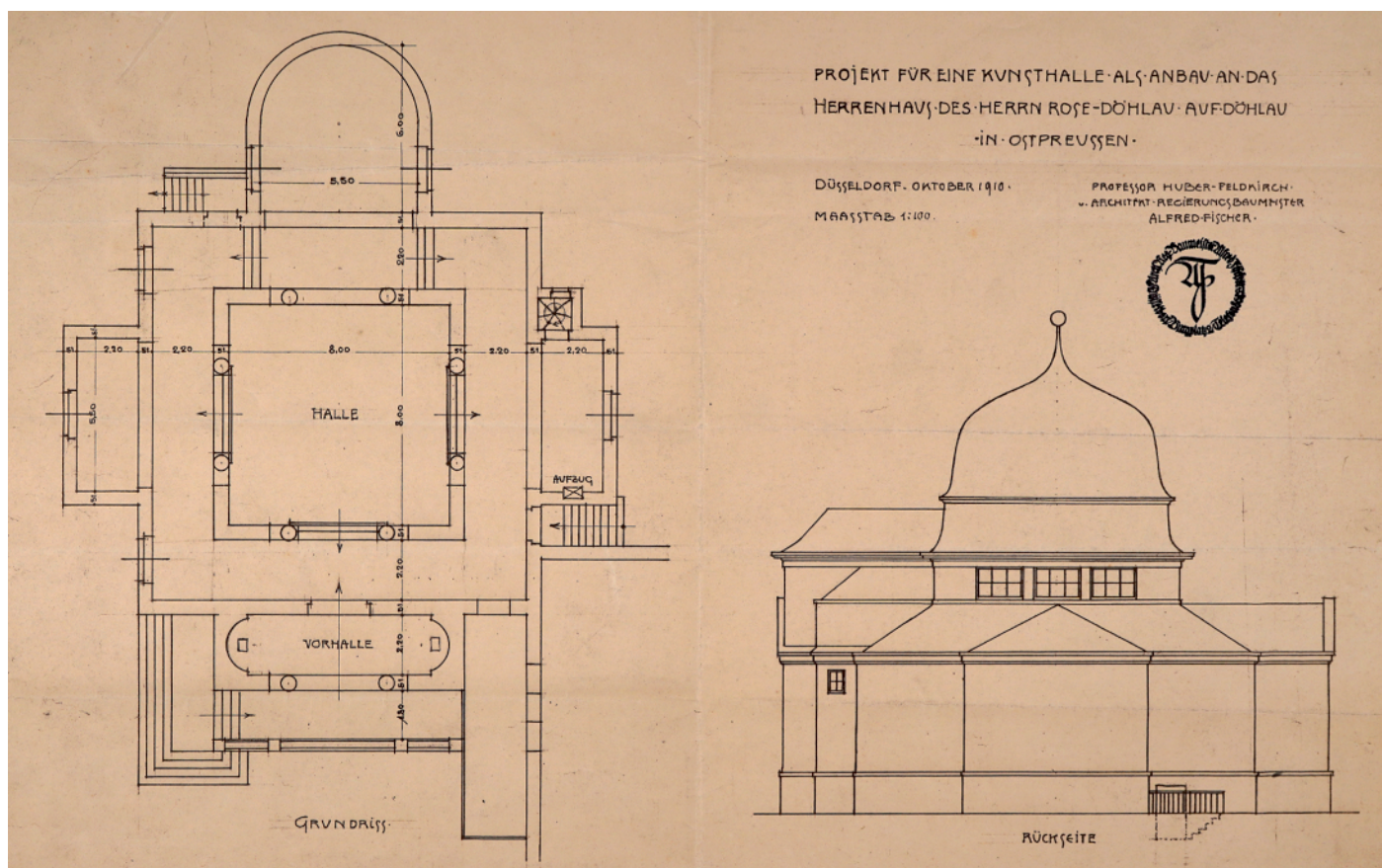
Ilustracja 8C. Dylewo, projekt galerii sztuki przy pałacu w Dylewie, przekrój poprzeczny. Proj. J. Huber-Feldkirch i arch. A. Fischer, 1910, Archiwum Kunsthaus Bregenz, sygn. Pl 0818/4

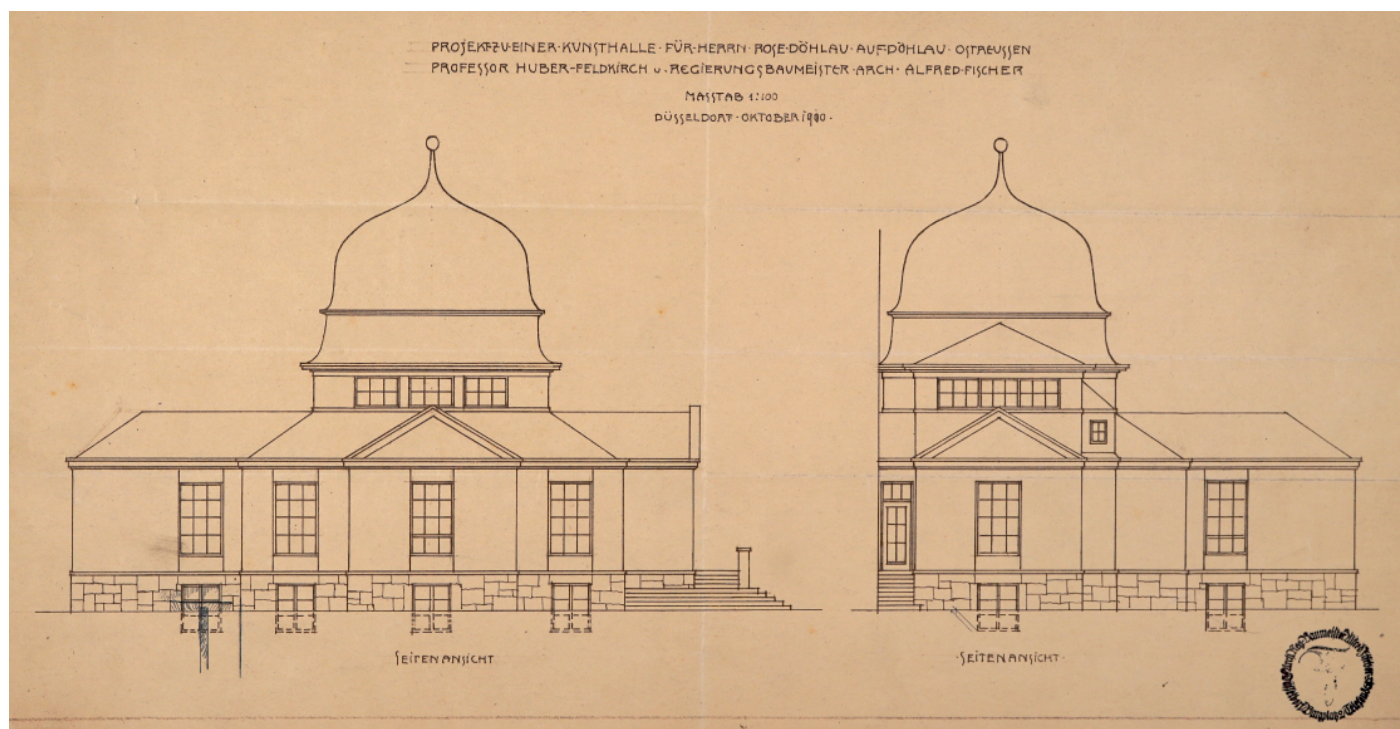
Figure 8C. Dylewo, design of the Dylewo palace art gallery, latitudinal section. Design by J. Huber-Feldkirch and architect A. Fischer, 1910, Kunsthaus Bregenz Archive, file no. Pl 0818/4

Ilustracja 8D. Dylewo, projekt galerii sztuki przy pałacu w Dylewie, rzut parteru, elewacja południowa. Proj. J. Huber-Feldkirch i arch. A. Fischer, 1910, Archiwum Kunsthaus Bregenz, sygn. Pl 0818/5

Figure 8D. Dylewo, design of the Dylewo palace art gallery, ground floor plan, southern elevation. Design by J. Huber-Feldkirch and architect A. Fischer, 1910, Kunsthaus Bregenz Archive, file no. Pl 0818/5

Ilustracja 8E. Dylewo, projekt galerii sztuki przy pałacu w Dylewie, elewacje wschodnia i zachodnia. Proj. J. Huber-Feldkirch i arch. A. Fischer, 1910, Archiwum Kunsthaus Bregenz, sygn. Pl 0818/6

Figure 8E. Dylewo, design of the Dylewo palace art gallery, eastern and western elevations. Design by J. Huber-Feldkirch and architect A. Fischer, 1910, Kunsthaus Bregenz Archive, file no. Pl 0818/6

z gipsu kompozycję zatytułowaną *I Beventi*¹⁹. W roku 1912, po przewyciężeniu przezeń kryzysu twórczego i dokończeniu dzieła, marmurowa kompozycja figuralna będąca częścią fontanny *Il Santo, il, Giovane, la Sagezza*, zwana popularnie *La Trilogia* [il. 9], została wystawiona na Triennale w Brera, gdzie otrzymała nagrodę główną: *Premio Principe Umberto*. Śmierć Franza Rose w trakcie wystawy spowodowała jednak, że dzieło pozostało w Mediolanie²⁰, a przebudowa i rozbudowa dworu nie doczekała się pełnej realizacji.

Po wybuchu I wojny światowej, podczas bitwy pod Tannenbergiem w 1914 roku, pałac w Dylewie pełnił funkcję siedziby sztabu XX Korpusu gen. Friedricha von Scholtza, a według niektórych źródeł również czasowej kwatery marszałka von

¹⁹ Dwóch mieszkańców Dylewa we wspomnieniach opisało ze szczegółami grupę rzeźbiarską przypominającą kompozycję *La Trilogia*, stojącą po wojnie na jednej z parkowych wysp. Częściowo zdewastowana rzeźba na przełomie lat 70. i 80. została wg relacji świadków zepchnięta do stawu, gdzie być może wciąż spoczywa na dnie (A. Dłuska, *W poszukiwaniu parkowych rzeźb z Dylewa*, „Ad Rem: Kwartalnik Akademicki” 2008, nr 2–3, s. 16–18).

²⁰ Po śmierci Franza Rose jego brat Carl w 1913 roku wystawił posąg w monachijskim Glaspalast, a następnie podarował miastu Mediolan. Przechowywana latami w nieodpowiednich warunkach, pozbawiona cokołu z brązu, zmatowiała pod wpływem warunków atmosferycznych rzeźba została w 1926 roku umieszczona w ogrodach Villa Reale, siedziby mediolańskiej Galerii Sztuki Nowoczesnej, gdzie nieco zapomniana pozostaje do dziś.

Ilustracja 9. Dylewo, pałac, *Il Santo, il Giovane, la Sagesza* (zwana też: *La Trilogia; Fontana della vita*), kompozycja rzeźbiarska autorstwa Adolfo Wildta przeznaczona do galerii sztuki planowanej przy pałacu w Dylewie, obecnie eksponowana w ogrodach Galleria d'Arte Moderna di Milano w Mediolanie, marmur z Candoglia, fot. E. Sommariva, ok. 1911. Wg: Wildt. *L'anima e le forme*, Mediolan 2012, s. 111

Figure 9. Dylewo, palace, *Il Santo, il Giovane, la Sagesza* (also known as *La Trilogia; Fontana della vita*), sculptural composition by Adolfo Wildt intended for the art gallery planned for the palace in Dylewo, currently exhibited in the gardens of the Galleria d'Arte Moderna di Milano in Milan, Candoglia marble, photo by E. Sommariva, ca. 1911. Wildt. *L'anima e le forme*, Milan, 2012, p. 111

Hindenburga. W okresie międzywojennym w rezydencji nie prowadzono znaczących inwestycji. Od 1928 roku majątkiem zarządzał Botho von Rose (1897–1938), a po jego śmierci, do 1945 roku Ursula von Rose-Krull (1899–1973). W styczniu 1945 roku posiadłość została w pośpiechu opuszczona przez właścicieli uciekających przed ofensywą Armii Czerwonej²¹. Pałac spłonął, prawdopodobnie podpalony przez żołnierzy radzieckich — starsza, centralna część posiadająca zapewne drewniane stropy zawaliła się, boczne ryzality utraciły w pożarze dachy mansardowe. Budynek w stanie niezabezpieczonej ruiny pozostawał do początku lat 50. XX wieku, kiedy to dawny majątek przeszedł we władanie Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Wtedy to rozebrano resztki starego dworu i odbudowano ryzality boczne, jednak bez odtworzenia pierwotnej formy dachów²². Wschodnie skrzydło zaadaptowano na szkołę, zachodnie na mieszkania dla nauczycieli. Wcześniej, bo w 1949 roku pozostałości pałacu zostały wpisane do rejestru zabytków pod numerem A-97. W wyniku kolejnych remontów i przebudów dawne ryzality stopniowo straciły oryginalny wygląd²³ [il. 1]. W 1994 roku skrzydło

²¹ Wg źródeł radzieckich Dylewo zostało zajęte 21.I.1945 roku przez 3 Batalion Strzelców Zmotoryzowanych z dywizjonem artylerii 47 Brygady Zmechanizowanej 5 Gwardyjskiej Armii Pancerniej.

²² *Rozbudowa szkoły podstawowej w Dylewie. Szkicowe odtworzenie dawnej elewacji budynku*, Olsztyn 1994.

²³ W latach 1945–1966 wschodni ryzalit dwukrotnie się palił. Do 1966 roku mieściła się w nim Zbiorcza Szkoła Gminna. Kapitałny remont ryzalitu wschodniego z wymianą stolarki został przeprowadzony w 1976 roku i ponownie w 1993 roku, a zachodniego w 1978 roku.

szkolne zostało rozbudowane. W trakcie prac budowlanych rozebrano odsłonięte mury części piwnic dawnego dworu, niszcząc przy tym niektóre z rzeźb zalegających w zagruzowanym przyziemiu od czasu pożaru w 1945 roku.

Badania przeprowadzone w 2002 roku przez zespół archeologów z Instytutu Archeologii UW w pozostałych zawalonych piwnicach, zaowocowały sensacyjnym odkryciem destruktywów rzeźb wchodzących w skład dawnej kolekcji, a informacje i zdjęcia udostępnione przez wnuczkę ostatniej właścicielki majątku pozwoliły przybliżyć przedwojenny wygląd posiadłości. Śmierć prof. Tomasza Mikockiego w 2007 roku przerwała prace wykopaliskowe i badawcze²⁴.

PODSTAWY REKONSTRUKCJI

Forma pałacu sprzed pożaru w 1945 roku

Rekonstrukcja formy pałacu sprzed pożaru w 1945 roku została przeprowadzona na podstawie rysunków i fotogrametrii sporządzonych w trakcie wyjazdów inwentaryzacyjnych, a także analizy archiwalnych zdjęć oraz szkiców rozplanowania pomieszczeń wykonanych z pamięci przez Sibylle Friedberg, wnuczkę ostatniej właścicielki. Układ ścian piwnic pod zniszczoną, centralną częścią dworu przyjęto zgodnie z rysunkami opracowanymi podczas badań archeologicznych w 2002 roku. Drobiazgowe porównanie stanu istniejącego ze stanem archiwalnym zapewniło znaczny stopień wiarygodności dokumentacji odtworzeniowej.

Hipotetyczna docelowa forma pałacu (niezrealizowana)

Podstawę dla przedstawienia formy galerii sztuki planowanej przy narożniku pałacu stanowił oryginalny projekt z 1910 roku przechowywany w archiwum Vorarlberg Museum. Ze względu na swą szczegółowość umożliwił on wierne wymodelowanie zarówno wyglądu zewnętrznego, jak i większości wnętrza pawilonu.

Hipoteza o zamierzonym podniesieniu i zmianie kształtu dachu na mansardowy nad centralną częścią dworu wynika z analizy archiwalnych zdjęć sprzed pożaru w 1945 roku²⁵. Jej trafność została pośrednio potwierdzona przez odnalezienie informacji poświadczającej przerwanie nieukończonych prac budowlanych w pałacu po śmierci zleciodawcy²⁶ oraz przez przebadanie pochodzących z tego samego okresu analogicznych

²⁴ Wokół pałacu wciąż są dokonywane drobne odkrycia, np. kilka lat temu w korzeniach powalonego drzewa znaleziono zdobioną kamienną płytę, zidentyfikowaną jako fragment podstawy *Sfinksa*. Płyta wkrótce ponownie zaginęła, zapewne została przez kogoś przywłaszczona.

²⁵ W ukształtowaniu dachów ryzalitów bocznych są widoczne fragmenty kalenic równoległe z kalenicą korpusu głównego, wyniesione ponad kalenicę starszej części budynku. Wewnętrzne szczyty oficyn bocznych wyglądają na przygotowane pod niezrealizowane przekrycie starszej, środkowej części dworu dachem mansardowym o ujednoliconej wysokości.

²⁶ Fragment dedykacji poświęconej pamięci Franza Rose w wydany w 1920 roku albumie o sztuce późnego średniowiecza: *Friedrich Paulsen z Kilonii zbudował nowy, niestety nie do końca ukończony dwór Döhlau, w którym zachowały się dzieła sztuki prawie wszystkich wyżej wymienionych artystów* [...], H. Ehrenberg, *Deutsche Malerei und Plastik von 1350–1450.*, Bonn und Leipzig 1920.

projektów architekta — autora przebudowy. Wobec braku oryginalnej dokumentacji, zobrazowanie nadbudowy starszego fragmentu dworu bazuje na wnioskach z analizy porównawczej innych pałaców wschodniopruskich ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań dachów mansardowych.

REKONSTRUKCJA FORMY PAŁACU SPRZED POŻARU W 1945 ROKU

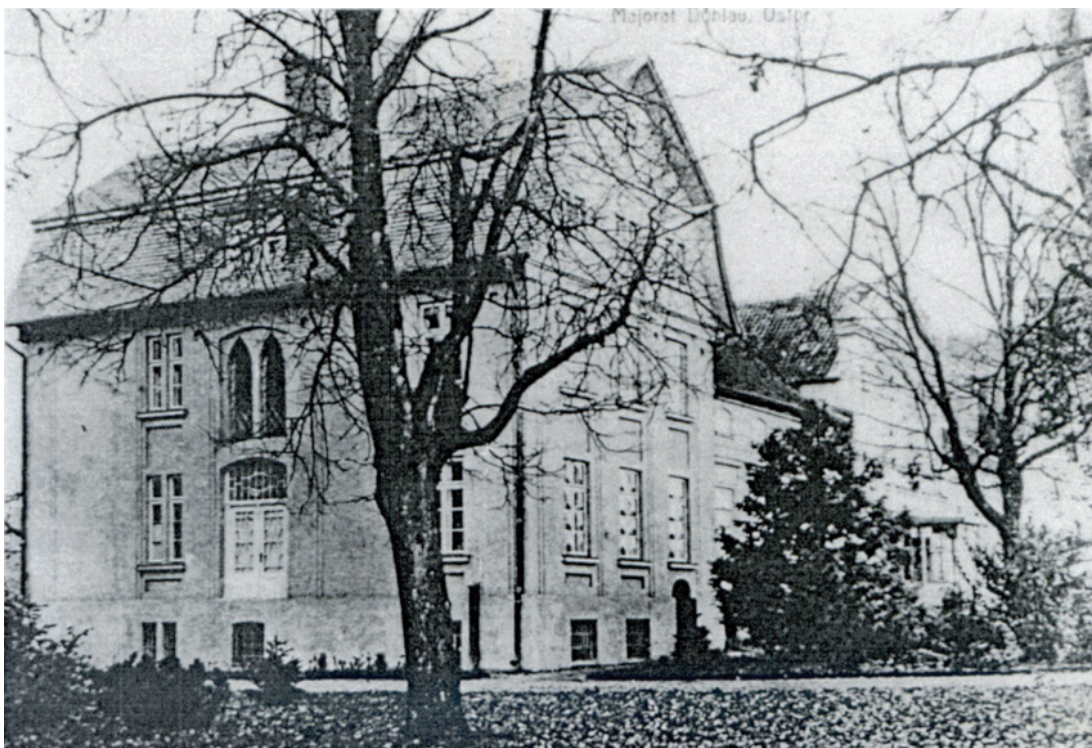
Do pożaru pałac był budynkiem dwukondygnacyjnym z użytkowym podpiwniczeniem, o niższym piętrze typu *mezzanino*, podniesionym do pełnej wysokości w partii ryzalitów środkowego i bocznych. Budowlę przekrywały dachy o niejednorodnej geometrii, przy czym starsza część centralna wyraźnie odróżniała się od dobudowanych na początku XX wieku skrzydeł. Elewacje północna i południowa posiadały siedemnaście osi, w tym trzyosiowe ryzalitty środkowe i boczne.

Symetryczna elewacja północna była utrzymana w formie późnego klasycyzmu z ryzalitami bocznymi noszącymi cechy neoklasycyzmu. Parter korpusu głównego zdobiło boniowanie z rustyką w narożnikach ryzalitu środkowego. Okna cechowało zróżnicowane opracowanie architektoniczne, najbogatsze w partii ryzalitu środkowego. Ryzalit ów zwieńczony był frontonem z niewielkim *oculusem*, dekoracją geometryczną oraz akroterionami. Do głównego wejścia przylegał przeszklony ganek. W ryzalitach bocznych znajdowały się płycinowe drzwi do klatek schodowych zamknięte łukiem koszowym [il. 11A].

Elewację południową cechował skromniejszy wystrój architektoniczny — brak boniowania i cokołu pod oknami parteru. W układzie otworów była ona analogiczna z północną. Ryzalitty boczne, jednakowe jak na elewacji północnej, pozbawione były drzwi wejściowych. Fronton ryzalitu środkowego o bardziej wertykalnych proporcjach nie posiadał akroterionów i bogatszych dekoracji [il. 11B]. Do ryzalitu środkowego przylegała szklona weranda o konstrukcji metalowej oraz schody o kamiennych stopnicach i kutej balustradzie [il. 10C].

Asymetryczna elewacja wschodnia była artykułowana pilastrami w wielkim porządku. Na osi środkowej na poziomie parteru znajdowały się dwuskrzydłowe drzwi z nadświetlem prowadzące na ganek, nad nimi zaś biforyjne okno o zamknięciach ostrołukowych w płycinie zamkniętej łukiem odcinkowym [il. 11C]. Okna owe miały kształt i podziały identyczne jak okna zachowane w ścianach nawy pobliskiego kościoła [il. 10A, 10B]. Elewacja zachodnia posiadała zbliżoną artykulację [il. 11D]. Korpus główny dworu był nakryty dachem dwuspadowym z poddaszem doświetlonym za pomocą facjatek. Ryzalitty boczne posiadały wysokie dachy mansardowe.

Wejście główne znajdowało się na osi elewacji północnej. Wiodło ono do holu, na środku którego stał dekorowany reliefem sarkofag-wanna. Z holu prowadziło troje drzwi: na wprost do salonu z wyjściem na werandę pełniącą funkcję galerii rzeźb, w prawo do jadalni i w lewo do kameralnego saloniku połączonego amfiladowo z gabinetem. W skrzydle wschodnim znajdowały się także pokoje oraz sypialnie starszych domowników. Skrzydło zachodnie pełniło prawdopodobnie funkcje głównie gospodarcze i porządkowe. Na piętro wchodziło się z holu po krętych żeliwnych schodach bądź kłatkami schodowymi umieszczonymi w nowych ryzalitach. Na piętrze przez całą dłu-

10A

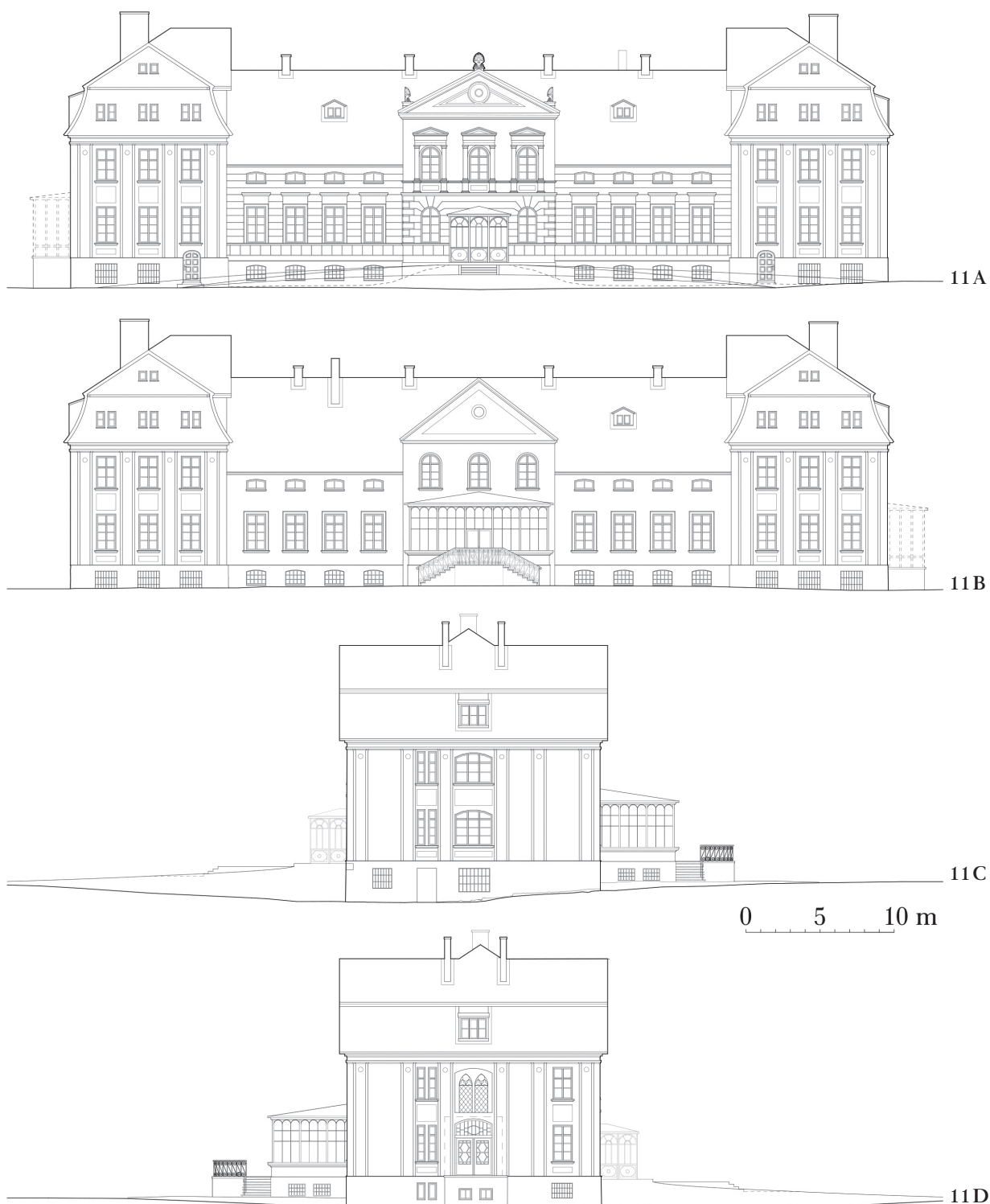
10B

10C

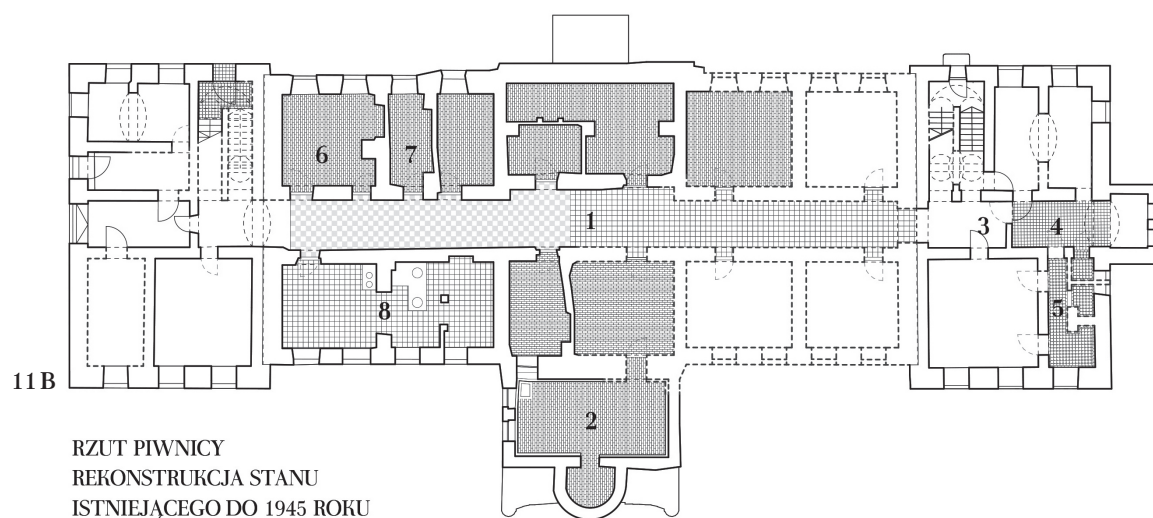
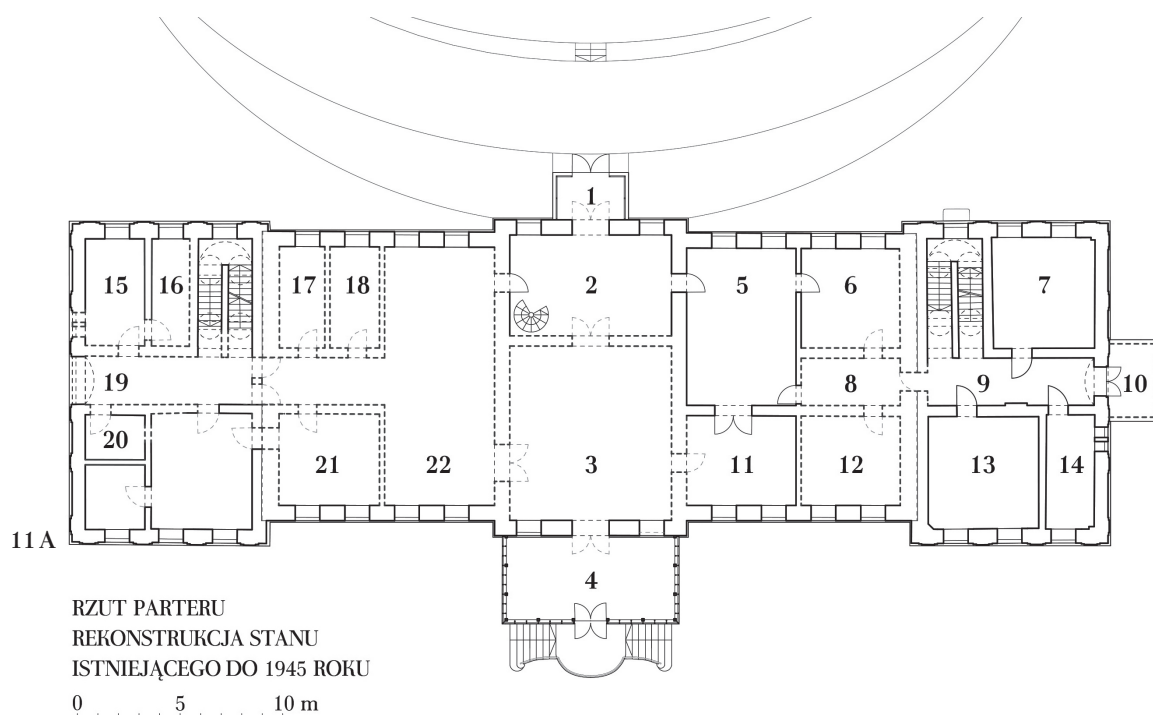
Ilustracja 10. Dylewo, pałac: **A** — ryzalit wschodni, widoczne okna o podziałach analogicznych do okien pobliskiego kościoła (być może wykorzystano ramy okienne pozostałe po osadzeniu w kościele dwóch witraży autorstwa Josefa Hubera-Feldkircha w 1904 roku), karta pocztowa wysłana przez F. Rose do A. Wildta 21.VI.1911 roku, Bildarchiv Ostpreussen, sygn. 107984; **B** — waza *cloisonné* ustawiona na tle okien biforyjnych we wschodnim ryzalicie dworu, 1940–1944, Bildarchiv Ostpreussen, sygn. 108042; **C** — spocznik ze śladami otworów po balustradzie i bieg schodów prowadzących na werandę pałacu wtórnie wykorzystane przy wschodniej elewacji skrzydła szkolnego. Fot. J. Strużyński, 2007

Figure 10. Dylewo, palace: **A** — Eastern avant-corps, visible windows with subdivisions analogous to the windows of the nearby church (perhaps window frames left after installing two stained-glass windows by Josef Huber-Feldkirch in the church in 1904), postcard sent by F. Rose to A. Wildt, June 21, 1911, Bildarchiv Ostpreussen, file no. 107984; **B** — *Cloisonné* vase placed in front of the bifacial windows in the eastern avant-corps of the manor house, 1940–1944, Bildarchiv Ostpreussen, file no. 108042; **C** — Landing with traces of openings from the balustrades and stair runs leading to the palace veranda reused on the eastern façade of the school wing. Photo by J. Strużyński, 2007

Ilustracja 11. Dylewo, rekonstrukcja pałacu sprzed pożaru w 1945 roku: **A** — elewacja północna, **B** — elewacja południowa, **C** — elewacja zachodnia, **D** — elewacja wschodnia. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 11. Dylewo, reconstruction of the palace from before the fire of 1945: **A** — Northern elevation, **B** — Southern elevation, **C** — Western elevation, **D** — Eastern elevation. Drawings by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection

Ilustracja 12. Dylewo, rekonstrukcja pałacu sprzed pożaru w 1945 roku; A — rzut parteru, legenda (za S. Friedberg) — 1. ganek, 2. hol, 3. salon, 4. weranda, 5. salonik, 6. gabinet/biblioteka, 7. pokój dziadka, 8. korytarz, 9. korytarz, 10. weranda, 11. pokój babci, 12. sypialnia babci, 13. sypialnia dziadka, 14. łazienka, 15. łazienka, 16. schowek, 17. komórka, 18. klatka schodowa, 19. korytarz, 20. składzik, 21. skład drewna opałowego, 22. jadalnia; B — rzut piwnicy, legenda — 1. korytarz, 2. podpiwniczenie werandy, 3. korytarz, 4. korytarz, 5. łazienka, 6. skład węgla, 7. klatka schodowa, 8. kuchnia. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 12. Dylewo, reconstruction of the palace from before the fire of 1945: A — Ground floor plan, legend (as in S. Friedberg) — 1. Porch, 2. Hall, 3. Salon, 4. Veranda, 5. Lounge, 6. Office/library, 7. Grandfather's room, 8. Corridor, 9. Corridor, 10. Veranda, 11. Grandmother's room, 12. Grandmother's bedroom, 13. Grandfather's bedroom, 14. Bathroom, 15. Bathroom, 16. Storage cubicle, 17. Ancillary room, 18. Staircase, 19. Corridor, 20. Storage, 21. Firewood storage, 22. Dining room; B — Cellar floor plan — 1. Corridor, 2. Veranda basement, 3. Corridor, 4. Corridor, 5. Bathroom, 6. Coal storage, 7. Staircase, 8. Kitchen. Drawings by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

gość pałacu biegł korytarz doświetlony na końcach, po jego obydwu stronach znajdowały się liczne pomieszczenia, w tym sypialnie. Do piwnicy można było zejść jedną z klatek schodowych umieszczonych w ryzalitach, zapewne istniała też klatka kuchenna w zachodnim krańcu starszej części dworu [il. 12].

ANALIZA PORÓWNAWCZA

Dwór w Dylewie w swej formie przed rozbudową nie wyróżniał się znacząco na tle innych dworów wschodniopruskich, należał bowiem do popularnej grupy niewielkich późnoklasycystycznych siedzib wznoszonych w XIX wieku²⁷. Do tej samej rodziny typologicznej parterowych bądź piętrowych budynków krytych dwuspadowym dachem ze zwieńczonymi frontonami ryzalitami pośrodku dłuższych elewacji, można zaliczyć m.in. dwory w: Kierzbuniu (Kirschbaum, 2. połowa XIX wieku), Nisku (Niederhof, XIX/XX wiek), Glitajnach (Glittenhen, połowa XIX wieku), Baranowie (Barranowen, 1. połowa XIX wieku), Bożęcinie (Gross Gottwalde, 1845 rok), Brzydowie (Seubersdorf, 2. połowa XIX wieku) czy Jełmunii (Allmoyen, 2. połowa XIX wieku).

W wyniku rozbudowy o ryzalidy boczne budynek upodobił się do innej, również popularnej w regionie grupy rezydencji, do których można zaliczyć m.in. pałace w: Jankowie (Jankendorf, 2. połowa XIX wieku), Tołkinach (Tolksdorf, lata 20. XIX wieku) czy Pacółtowie (Gross Pötzdorf, 1913 rok). Po ewentualnym ujednoliceniu wysokości i kształtu dachów, historyzującej formie siedziby rodu von Rose bliżej byłoby jednak do architektury wielkich barokowych założeń rezydencjonalnych Prus Wschodnich, takich jak: Arkłity (Arklitten, 1782 rok), Drogosze (Dönhoffstädt, 1714 rok), Słobity (Schlobitten, 1696 rok) czy Friedrichstein (1714 rok).

Na podstawie analizy rozmieszczenia lukarni we wschodniopruskich pałacach krytych dachami mansardowymi można wyróżnić trzy rodzaje lokalizowania lukarni względem osi otworów okiennych elewacji: na osi filarów międzyokiennych, na osi okien lub swobodne, niezależne od osi okien znajdujących się poniżej. Rozmieszczenie lukarni na osi filarów międzyokiennych możemy zaobserwować w: Powodowie (Powunden, połowa XVIII wieku), Dawidach (Davids, 1731 rok), Bogatyńskim (Tüngen, 1772 rok), Jaśkowie (Jäskendorf, XVIII wiek), Grazymach (Grasnitz, 1921 rok), Arkłitach (Arklitten, 1782 rok) czy Wielowie (Willkamm, 1797 rok). W rezydencjach w Lipowinie (Lindenau, 1. połowa XVIII wieku), Jankowie (Jankendorf, 2. połowa XIX wieku), Drogoszach (Dönhoffstädt, 1714 rok), czy Gierłożu (Görlitz, 1913 rok) występują lukarny umieszczone w osiach okiennych, z kolei np. w dworach w Mioduńskim (Mniodunsken, połowa XIX wieku) i Niemstach (Gertrudenhof, początek XX wieku) — swobodnie²⁸. Nie jest znana zasada rozmieszczenia lukarni w projekcie sporządzonym przez architekta Friedricha Paulsena dla Dylewa. Ze względu na częstość występowania przyjęto w rekonstrukcji typ pierwszy.

²⁷ M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, *Pałace i dwory...*, op. cit., s. 296.

²⁸ Zdarzały się też dwory o mieszanym rozmieszczeniu lukarni, np. w Ulnowie (Faulen) na elewacji frontowej lukarny znajdowały się na osi okien, a na elewacji ogrodowej — na osi filarów międzyokiennych.

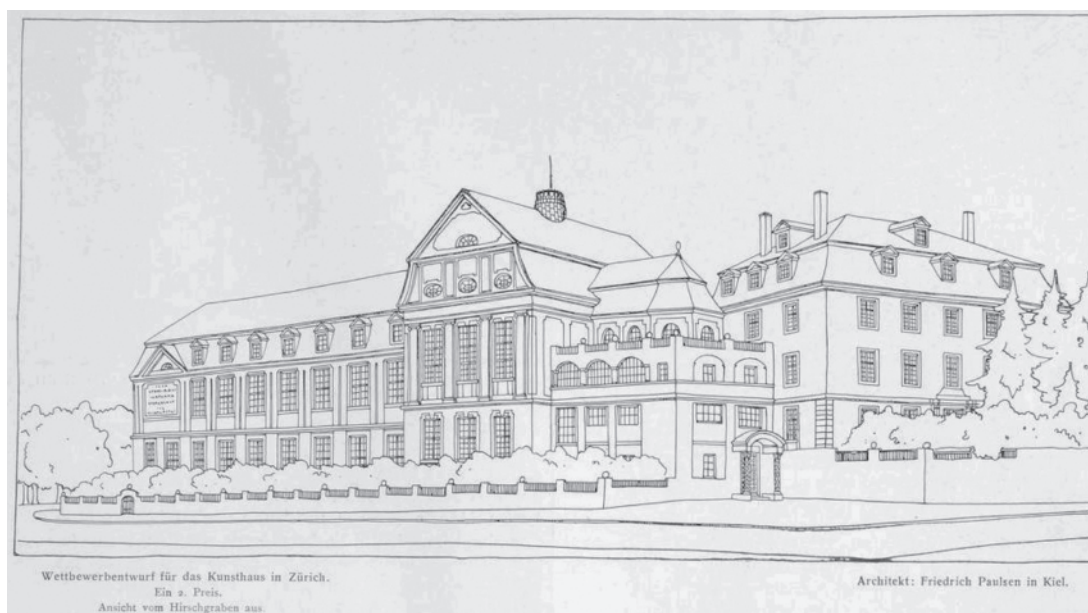
PRZEDSTAWIENIE HIPOTETYCZNEJ DOCELOWEJ FORMY PAŁACU

Rozbudowa i nadbudowa pałacu

W latach 1908–1911 istniejący dwór rozbudowano, według projektu architekta Friedricha Paulsen, o symetryczne ryzality boczne ustawione szczytowo do dłuższych fasad starszego budynku i przekryte dachami mansardowymi. Widoczne na archiwalnych zdjęciach zaślepione szczyty górujące nad kalenicą dachu dwuspadowego znakują zamysł podniesienia dachu nad częścią centralną i ujednolicenia formy dachów. Elewacje ryzalitów rytmicznie dzielone pilastrami w wielkim porządku nasuwają skojarzenie z pochodzącym z tego samego okresu projektem konkursowym Paulsen na galerię sztuki w Zurychu [il. 13]. Architekt zastosował tam połączenie dachów mansardowych przecinające się prostopadle na różnych wysokościach, podobnie, jak miałyby to miejsce w razie podniesienia i zmiany geometrii dachu nad częścią środkową pałacu w Dylewie [il. 14, 15A-D].

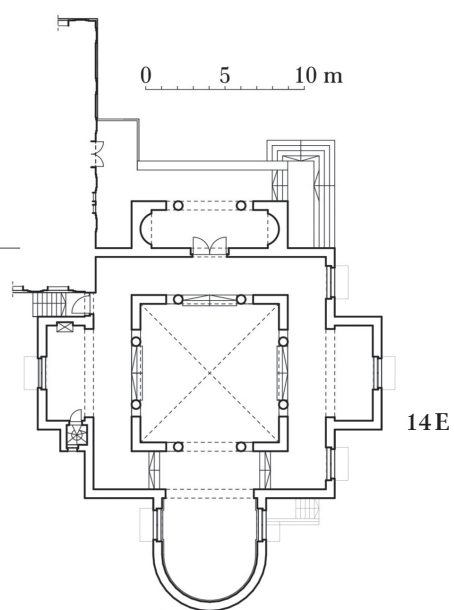
Galeria sztuki

Pomimo pozorów symetrii, pawilon posiadał zróżnicowaną ilość kondygnacji i ukształtowanie dachów. Przestrzeń ekspozycyjna znajdowała się na wyniesionym parterze. Środkową część zajmował wysoki hol nakryty czworobocznym hełmem przypominającym kształtem szyszak (albo pikielhaubę). Wokół holu przewidziano obejście połączone

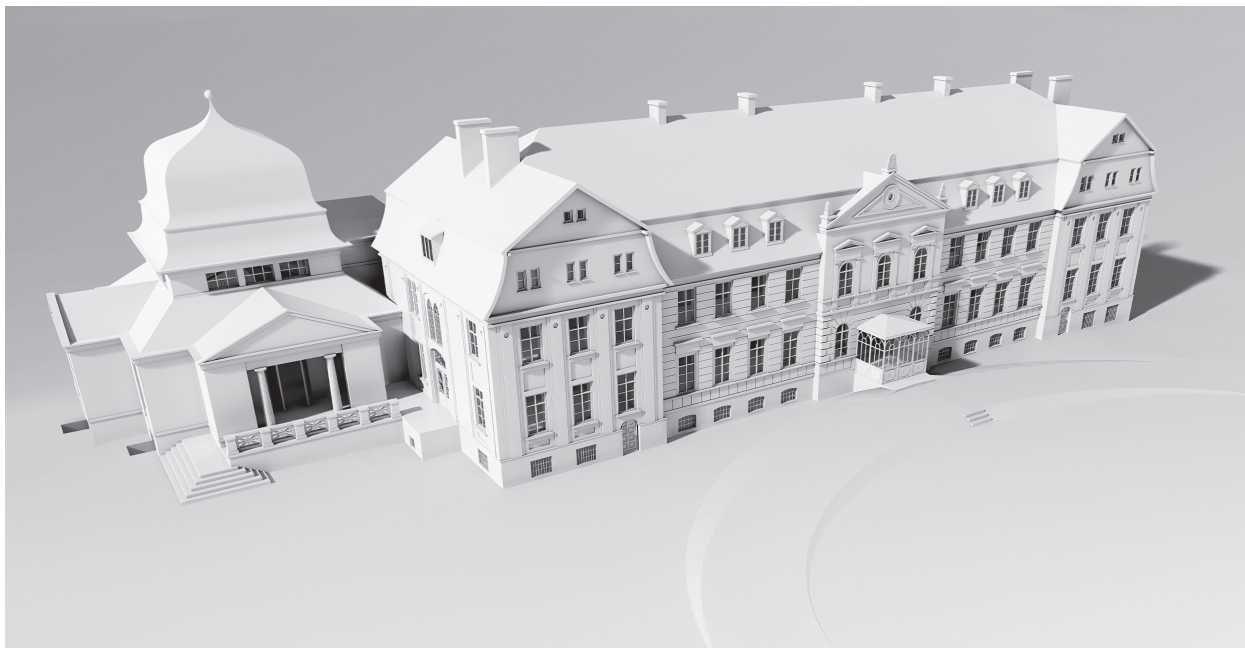
Ilustracja 13. Projekt konkursowy na galerię sztuki (Kunsthhaus) w Zurychu (II nagroda). Autor arch. F. Paulsen z Kilonii, „Architektonische Rundschau” 1906, s. 9

Figure 13. Competition design for the art gallery (*Kunsthhaus*) in Zurich (2nd Prize). Architecture by F. Paulsen of Kiel, *Architektonische Rundschau*, 1906, p. 9

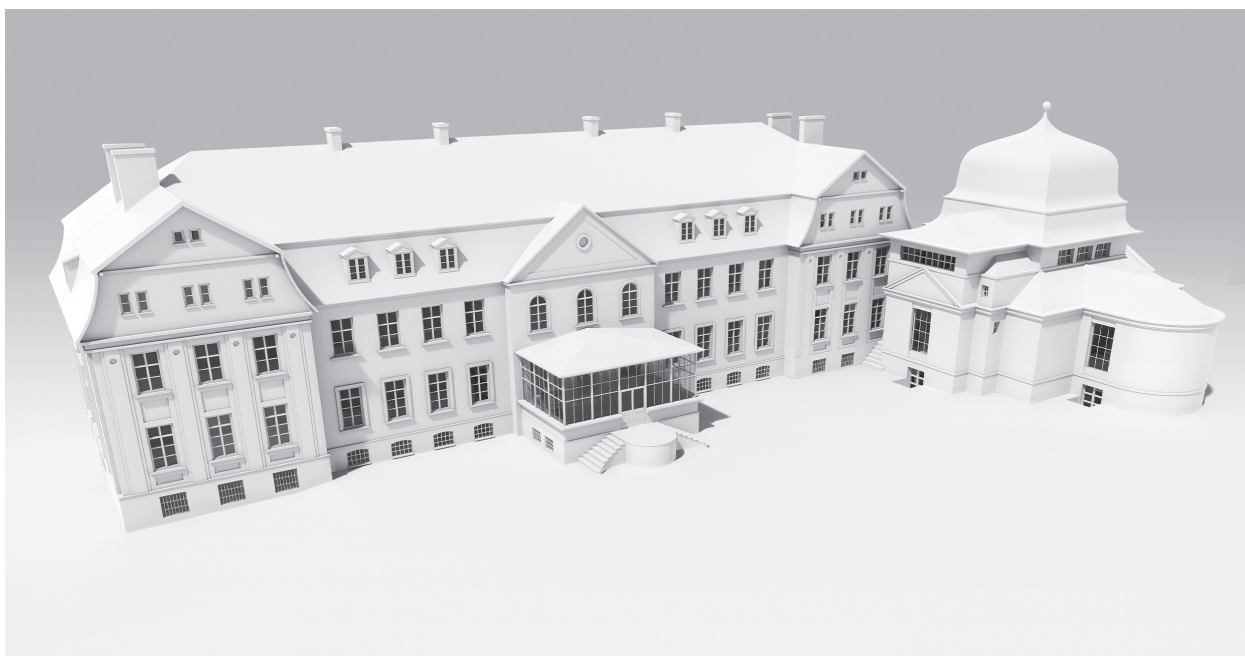
Ilustracja 14. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, odtworzenie niezrealizowanej wizji projektowej: **A** — elewacja północna, **B** — elewacja południowa, **C** — elewacja zachodnia, **D** — elewacja wschodnia, **E** — rzut parteru galerii sztuki. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 14. Dylewo, Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, recreation of the unrealized design vision: **A** — Northern elevation, **B** — Southern elevation, **C** — Western elevation, **D** — Eastern elevation, **E** — Ground floor plan of the art gallery. Drawings by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

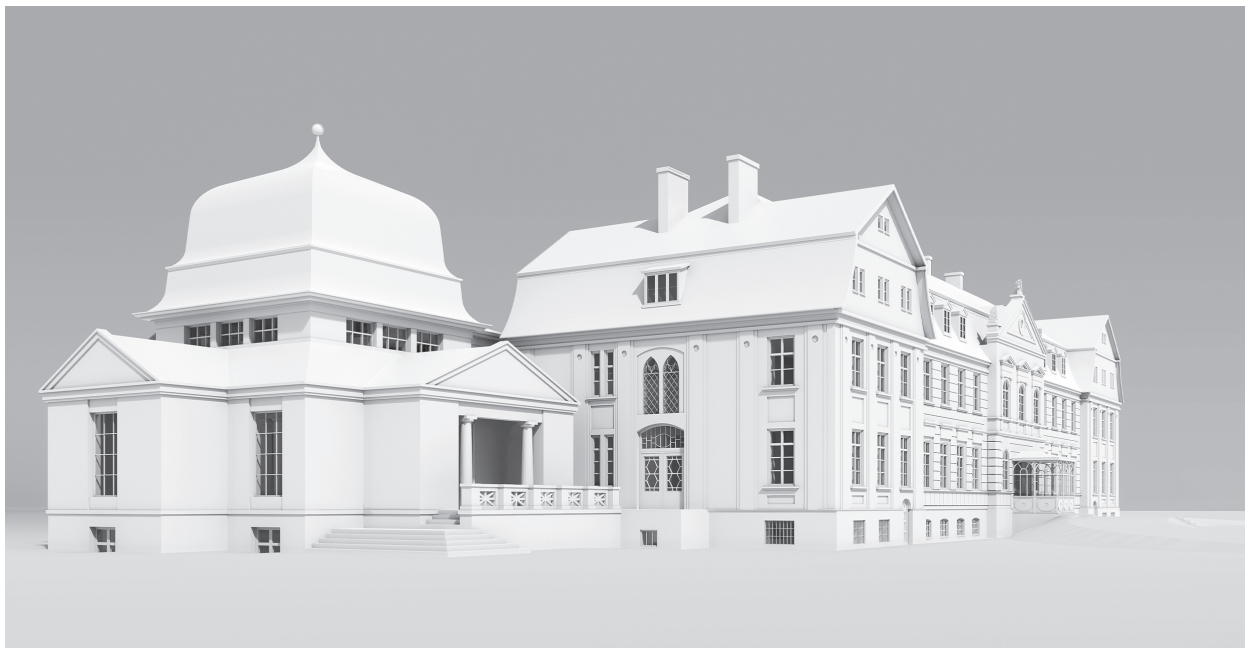
Ilustracja 15A. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny, widok od strony północno-wschodniej z lotu ptaka. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 15A. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model, bird's-eye-view from the northeast. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

Ilustracja 15B. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny, widok od strony południowo-zachodniej z lotu ptaka. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 15B. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model, bird's-eye-view from the southwest. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

Ilustracja 15C. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny, widok od strony północno-wschodniej. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 15C. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model, view from the northeast. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

Ilustracja 15D. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny, widok od strony północno-zachodniej. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 15D. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model, view from the northwest. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

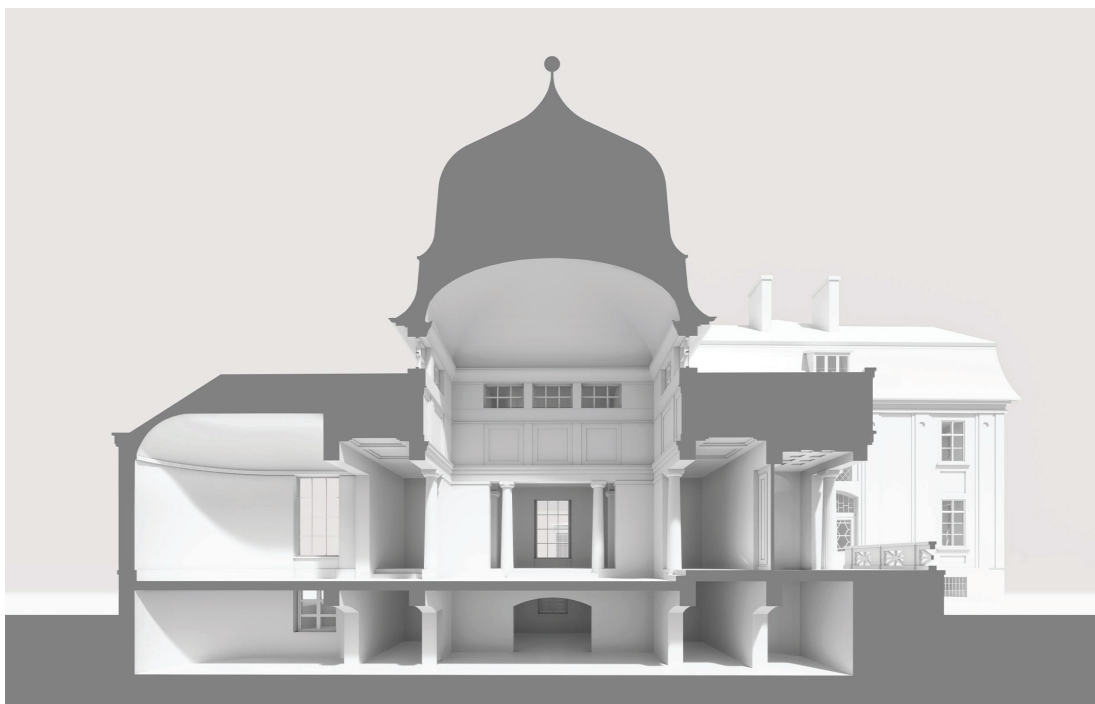

Ilustracja 16. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny, widok północnej elewacji planowanej galerii sztuki. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 16. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model, view of the northern elevation of the planned art gallery. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

z przylegającymi aneksami. Na piętrze został zaprojektowany osobny pokój dostępny poprzez spiralną klatkę schodową lub z pomocą niewielkiej windy.

Dekoracje elewacji ograniczały się do gzymsów o uproszczonym profilu i licowanego kamieniem cokołu. Fasadę frontową wyróżniał prosty tympanon pozbawiony dekoracji rzeźbiarskiej. Do wejścia prowadziły asymetrycznie ułożone schody i niewielki taras z balustradą o cechach rzymskich, portyk główny dźwigały dwie masywne, doryckie kolumny, na których spoczywała belka nadprożowa [il. 16]. Wysokie, dwuskrzydłowe drzwi flankowały nisze na rzeźby umieszczone w przedsionku będącym odpowiednikiem antycznego pronaosu. Zaoblony aneks zlokalizowany na osi wejścia — na podobieństwo kościelnej apsydy — wraz z doświetlonym górnobocznie centralnym holem o zdwojonej wysokości nadawał wnętrzu niemal sakralny charakter [il. 17, 18A–C].

17A

17B

Ilustracja 17. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny: **A** — przekrój podłużny przez galerię sztuki; **B** — przekrój poprzeczny przez galerię sztuki. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 17. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model: **A** — Longitudinal section through the art gallery; **B** — Latitudinal section through the art gallery. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

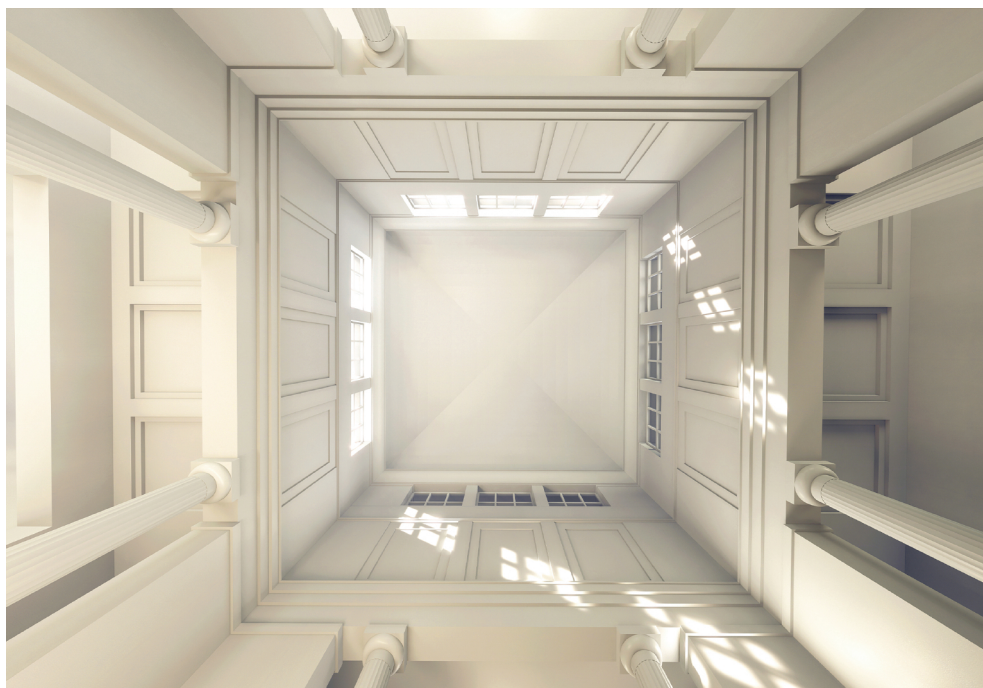
Ilustracja 18A. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny wnętrza galerii sztuki, widok od strony wejścia. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 18A. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model of the interior of the art gallery, view from the entrance. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

Ilustracja 18B. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny wnętrza galerii sztuki, widok w kierunku wejścia. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 18B. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model of the interior of the art gallery, view toward the entrance. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

Ilustracja 18C. Dylewo, hipotetyczny stan docelowy pałacu, model przestrzenny wnętrza galerii sztuki, widok w górę. Rys. J. Kaczmarczyk, M. Sierzęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 18C. Dylewo, hypothetical planned final form of the palace, spatial model of the interior of the art galley, upward view. Drawing by J. Kaczmarczyk and M. Sierzęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

FAZY BUDOWLANE W ŚWIETLE BADAŃ

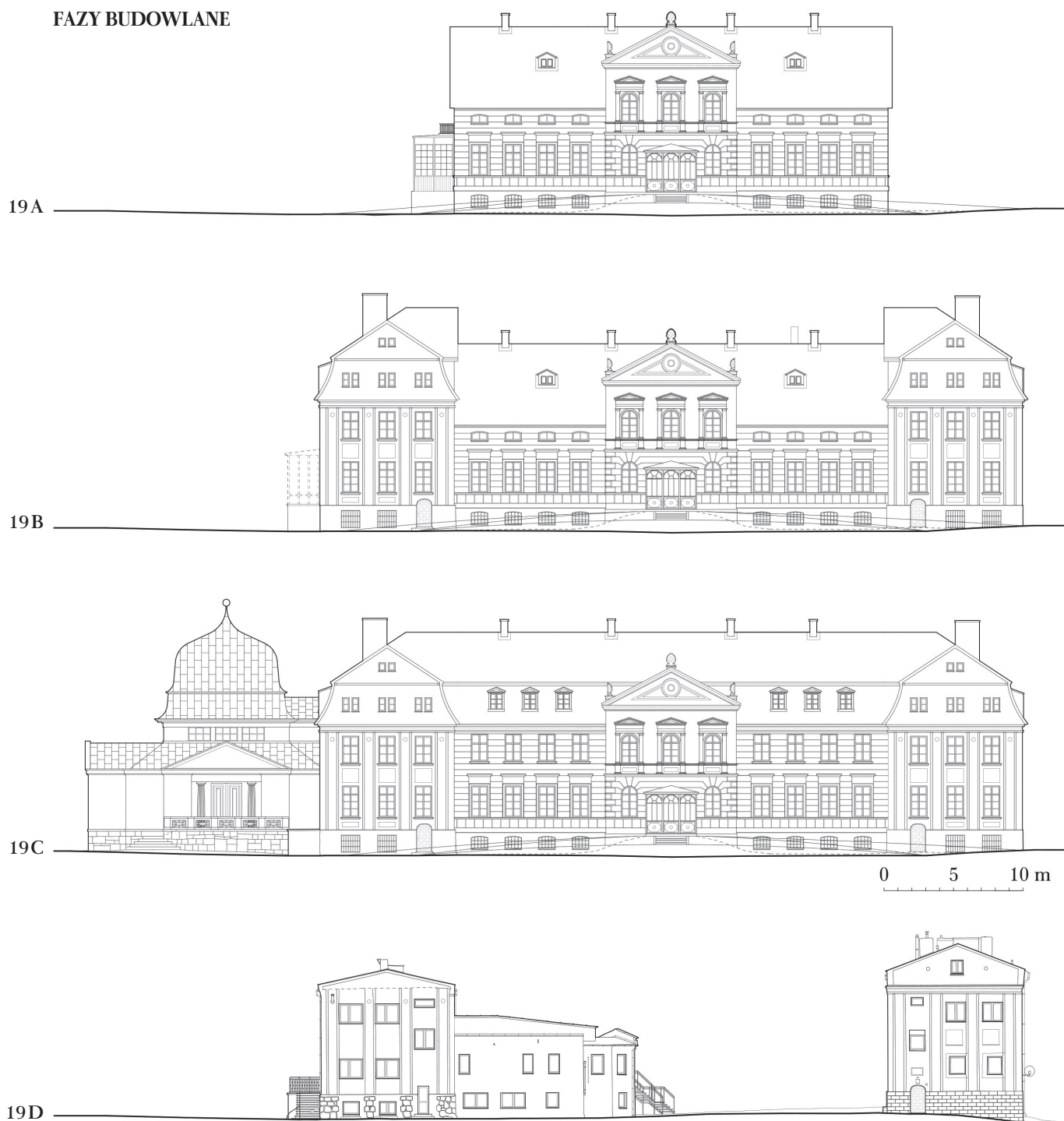
Na podstawie zestawienia dostępnych materiałów archiwalnych z wynikami analizy porównawczej oraz przeprowadzonych badań wyodrębniono następujące fazy budowlane pałacu [il. 19, 20].

Faza 1. Przed ok. 1850 rokiem

W sprawozdaniu z wykopalisk prowadzonych w 2002 roku, na podstawie analizy wątków odkopanych fundamentów i podpiwniczenia archeolodzy wyróżnili trzy kolejne fazy budowy dworu. *Najstarsza faza widoczna jest w centralnym ryzalicie pałacu, który charakteryzuje się potężnymi murami, wzniesionymi z dużych kamieni połączonych wapienną zaprawą, gdzieśkolwiek reperowanymi cegłą*²⁹. W opinii autorów sprawozdania mury te były wyraźnie starsze niż pozostałe ściany piwnic pod spaloną częścią dworu, co może świadczyć o dawniejszym rodowodzie tej części pałacu jako pozostałości oddzielnej budowli. Czas jej powstania oraz forma pozostają nieznane.

²⁹ P. Jaworski, M. Muszyńska, K. Paczyńska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2002 w Dylewie, gmina Grunwald, województwo warmińsko-mazurskie*, „Światowid” 2003, 5 (46)/Fasc.B., s. 256.

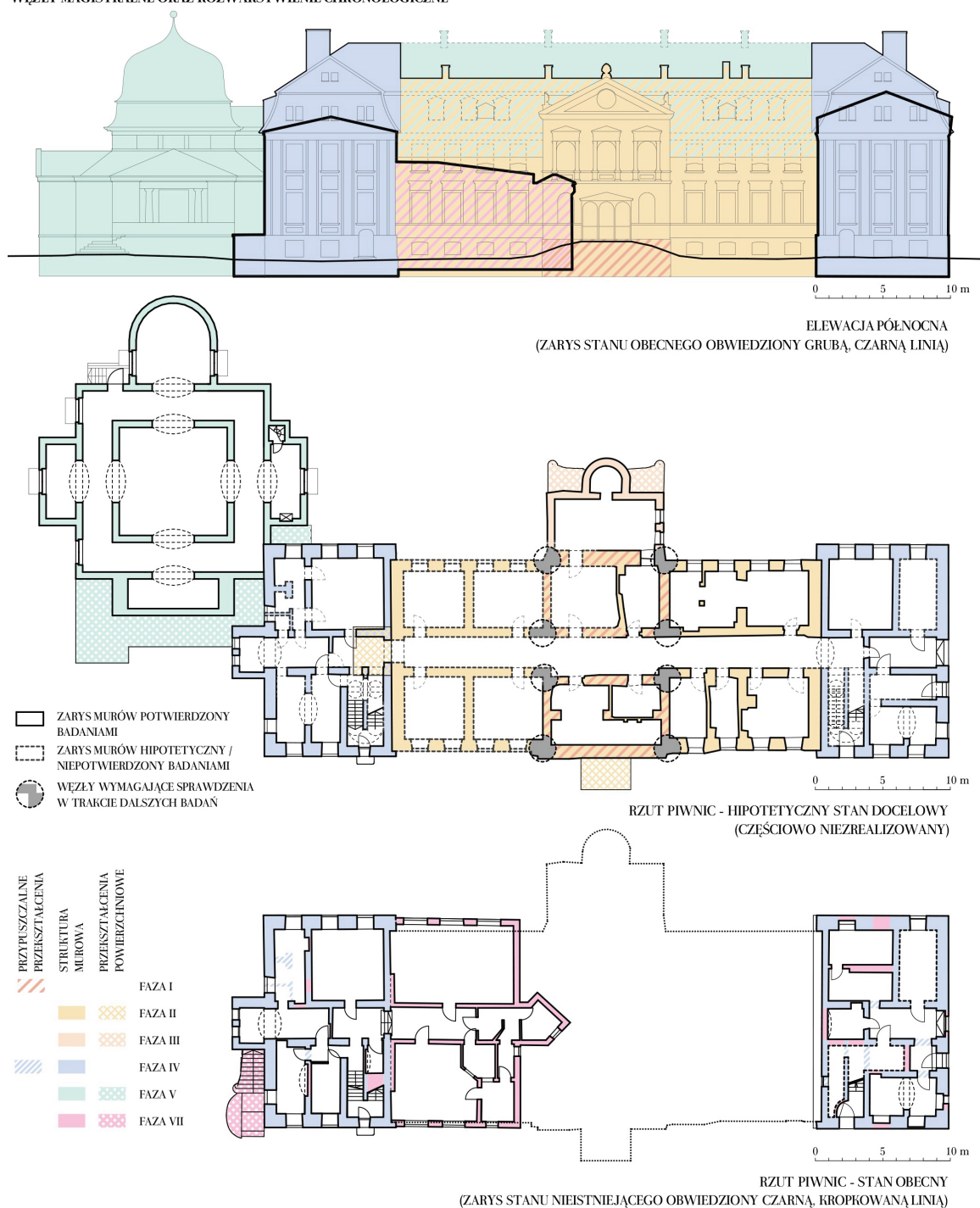
FAZY BUDOWLANE

Ilustracja 19. Dylewo, pałac, rekonstrukcja rysunkowa kolejnych faz budowlanych pałacu: **A** — stan od ok. 1850 roku do lat 1908–1911; **B** — stan po rozbudowie (lata 1908–1911 do 1945 roku); **C** — hipotetyczny stan docelowy (niezrealizowany); **D** — stan obecny (2023). Oprac. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 19. Dylewo, palace, drawing reconstruction of successive construction phases of the palace: **A** — State from ca. 1850 to the years 1908–1911; **B** — State after expansion (the years 1908–1911 to 1945); **C** — Hypothetical planned final (unrealized) form; **D** — Current state (2023). Developed by J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

WĘZŁY MAGISTRALNE ORAZ ROZWARSTWIENIE CHRONOLOGICZNE

Ilustracja 20. Dylewo, pałac, węzły magistralne oraz rozwarstwienie chronologiczne (pominięto fazę VI ilustrującą stan pałacu z lat 1945–1994, ponieważ z tego okresu jest znane tylko jedno zdjęcie pojedynczego ryzalitu fasady północnej). Oprac. J. Kaczmarczyk, M. Sierżęga, 2025, Zb. ZAP WAPW, bs.

Figure 20. Dylewo, palace, master nodes and chronological stratification (bypassing Phase VI illustrating the state of the palace in the years 1945–1994 since only a single photograph of only the northern avant-corps is known). Developed by. J. Kaczmarczyk and M. Sierżęga, 2025, ZAP WAPW Collection, n.p.

Faza 2. Około 1850 roku

Około 1850 roku z inicjatywy właściciela majątku Johanna Heinricha Kerna powstał w Dylewie późnoklasycystyczny dwór, być może z wykorzystaniem pozostałości wcześniejszej budowli. Autor projektu jest nieznany. Był to budynek na planie prostokąta, jedenastoosiowy z trzyosiowym ryzalitem w części środkowej, dwukondygnacyjny, podpiwniczony z uniesionym parterem i bezpośrednio doświetloną użytkową piwnicą. Piętro doświetlały niskie okienka zamknięte łukami odcinkowymi. Od strony wschodniej do ściany szczytowej przylegała weranda o konstrukcji drewnianej, nad którą znajdował się niewielki balkon.

Faza 3. Między ok. 1850 rokiem, a latami 1908–1911

W 2. połowie XIX wieku do południowej elewacji dworu została dobudowana weranda o konstrukcji metalowej ze schodami prowadzącymi do ogrodu. O tym, że została ona dobudowana wtórnie świadczą pozostałości okna zachowane w ścianie oddzielającej piwnice budynku od podpiwniczenia werandy, o ślusarce jednakowej ze ślusarką pozostałych okien piwnicznych dworu.

Faza 4. Lata 1908–1911 do 1945 roku

W latach 1908–1911 dwór został rozbudowany o ryzality boczne wg projektu architekta Friedricha Paulsena. Posiadały one formę zredukowanego neoklasycyzmu. Nieco później do elewacji wschodniej dobudowano parterowy ganek o konstrukcji ryglowej, którego podbudowa w formie niewielkiego tarasu zachowała się do obecnych czasów.

Faza 5. Hipotetyczna (niezrealizowana) forma docelowa pałacu

Zgodnie z informacjami zawartymi w odnalezionych materiałach archiwalnych, przebudowa i rozbudowa pałacu wg projektu Paulsena nie została ukończona, a stan widoczny na fotografiach sprzed 1945 roku był jedynie formą pośrednią inwestycji zarzuconej po śmierci Franza Rose w 1912 roku. Fakt ten stanowi wytłumaczenie specyficznego kształtu dachów oficyn bocznych. Wizja hipotetycznej przebudowy głównego korpusu pałacu zakłada zachowanie bez zmian środkowego ryzalitu na elewacjach północnej i południowej oraz ujednolicenie formy dachu w dostosowaniu do ukształtowania dachów nad oficynami przed ich zniszczeniem przez pożar, a w konsekwencji również powiększenie okien na piętrze centralnej części dworu.

Galeria sztuki planowana przy wschodniej elewacji pałacu została zrekonstruowana na podstawie oryginalnego projektu opracowanego przez Josefa Hubera-Feldkircha i architekta Alfreda Fischera na zlecenie Franza Rose w październiku 1910 roku. Jej realizację również uniemożliwiła śmierć zleceniodawcy.

Faza 6. Lata 1945–1994

Po zniszczeniu pałacu przez pożar wywołany zapewne przez żołnierzy radzieckich w styczniu 1945 roku (wersja najbardziej prawdopodobna, znane są przekazy podające inne przyczyny pożaru), wypalone ruiny pozostawały niezabezpieczone do końca lat 40. Na początku lat 50., po przekazaniu dawnego majątku we władanie Państwowego

Gospodarstwa Rolnego, resztki starego dworu zostały rozebrane, a zachowane w lepszym stanie ryzality przystosowano do nowych potrzeb, nie dbając przy tym o odtworzenie wartości architektonicznych obiektu (np. nie zrekonstruowano dachów mansardowych). Po 1975 roku oryginalne okna zastąpiono typową stolarką z okresu PRL, co znacząco zniekształciło pierwotną formę architektoniczną ryzalitów.

Faza 7. Po 1994 roku

Dobudowa nowego pawilonu do wschodniego ryzalitu w 1994 roku spowodowała bezpowrotne zniszczenie części piwnic wypełnionych gruzem z pogorzeliska wymieszanym z przepalonymi pozostałościami rzeźb z dawnej kolekcji. Niekształtna forma przybudówki zatarła symetrię zachowanych skrzydeł, pogłębiając proces dekompozycji pozostałości pałacu.

ROZBUDOWA PAŁACU W DYLEWIE NA TLE PRZEMIAN KULTUROWYCH W NIEMCZECH NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Wraz z zakończeniem prac nad koncepcją galerii sztuki w październiku 1910 roku projekt przebudowy i rozbudowy pałacu w Döhlau nabrał ostatecznych kształtów. Okazała budowla o archetypicznej sylwecie, usytuowana pomiędzy podjazdem a ogrodem, na przecięciu głównych osi kompozycyjnych imponującego założenia przestrzennego, zdawała się być zwieńczeniem rodowych ambicji. Dekoracje dobudowanych ryzalitów i elewacje planowanego pawilonu zostały utrzymane w duchu zredukowanego klasycyzmu, podobnie jak powściągliwe wnętrza galerii skontrastowane docelowo z wyrazistą, niemal ekstatyczną kompozycją rzeźbiarską Adolfo Wildta, niedoszłym najcenniejszym eksponatem z kolekcji Franza Rose.

Zamierzone przekształcenia pałacu w Dylewie udokumentowane na zachowanych zdjęciach i rysunkach można uznać za przejaw tendencji narastających w architekturze i sztuce niemieckiej od początków XX wieku. Procesy te były odbiciem imperialnych ambicji cesarstwa (wilhelmiński neobarok), ale też następstwem przesytu dekadencją, atmosferą schyłkowości, która w kręgach artystycznych osiągnęła apogeum w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku. Po 1900 roku w środowisku miłośników sztuki pojawiła się tęsknota za jednolitym stylem, za powrotem do klasycznych ideałów piękna opartego na ponadczasowych formach wyabstrahowanych z kultury antycznej. Antidotum na niedostatki życia duchowego stał się kult formy³⁰. Przemiany te zyskały w sztuce miano neoklasycyzmu.

Niemal równolegle, w opozycji zarówno do wcześniejszego historyzmu, secesji jak i popularnego „stylu szwajcarskiego”, wykształcił się w niemieckiej architekturze tzw. styl rodzimy (*Heimatstil*). Stanowił on specyficzną, lokalną interpretację idei charakterystycznych dla mieszczańskich ruchów reformatorskich występujących w większości państw europejskich u schyłku XIX wieku³¹. Powstały na bazie krytyki dekadencjonalnej

³⁰ J. Hryńczuk, *Estetyka fin de siècle'u w Niemczech i Austrii*, Katowice 1974, s. 138.

³¹ B. Störtkuhl, *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka*. Wrocław 2018, s. 37.

postawy życiowej, inspirowany dziełami literackimi kreującymi mit upadku kultury w ówczesnych Niemczech³², opiewał on architekturę narodową zakorzenioną w lokalnej i regionalnej tradycji³³. Paradoksalnie często jednak styl ten był sprowadzany do zestawu standaryzowanych form, w tym rozległego, naczółkowego dachu³⁴. O ile związek mansardowego dachu pałacu w Dylewie ze stylem rodzimym nie jest jednoznaczny, o tyle swoisty kształt hełmu nad centralnym holem planowanej galerii sztuki pozostawia mniej miejsca na ewentualne wątpliwości.

Podobnie jak w wypadku posiadającego włoski rodowód mauzoleum rodziny von Rose i nieco późniejszej, utrzymanej w neogotyckim stylu zakrystii przy dylewskim kościele, w planach rozbudowy pałacu również widoczna jest tendencja do zastępowania wzorców klasycznych, inspirowanych antyczną kulturą śródziemnomorską, estetyką nawiązującą do historii i mitologii germańskiej³⁵. Dostrzegalna niespójność stylistyczna ostatecznej formy pałacu i pobliskiej galerii sztuki może zatem nie być dziełem przypadku, lecz odzwierciedleniem równoległych kierunków ścierających się w kulturze niemieckiej w przededniu I wojny światowej.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone pomiary i badania rozszerzyły rozumienie roli pałacu jako głównej dominanty docelowego układu przestrzennego majątku. Uzupełniono luki w wiedzy dotyczącej projektantów — autorów rozbudowy. Początkujący wówczas twórcy w kolejnych latach osiągnęli wysoką pozycję w niemieckim środowisku architektonicznym, zajmując przy tym skrajnie odmienne stanowisko w stosunku do przybierającego na znaczeniu modernizmu.

W ramach rekonstrukcji odtworzono kształt budynku sprzed pożaru w 1945 roku. Przedstawiono również wiarygodną formę rozbudowy i nadbudowy pałacu, inwestycji nieukończonej, zarzuconej w 1912 roku po śmierci inwestora, kolekcjonera dzieł sztuki Franza Rose — realizacji dającej szansę na przekształcenie prowincjonalnego dworu w ośrodek znaczący dla kultury europejskiej. Dokonano analizy rekonstrukcji pałacu na tle tendencji zachodzących w tym okresie na obszarze niemieckiego kręgu kulturowego oraz zaproponowano wyjaśnienie przyczyn uderzającego braku spójności stylistycznej,

³² G.L. Mosse, *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1972, s. 107–112.

³³ Konserwatywny w swych założeniach *Heimatstil* jest uznawany przez niektórych badaczy za styl wsteczny i nacjonalistyczny (głównie przez późniejsze powiązania kluczowych przedstawicieli z ruchem hitlerowskim).

³⁴ B. Störckuhl, *Między nostalgią za małą ojczyzną a typizacją — koncepcje architektury regionalnej w pierwszych dekadach XX wieku*, [w:] *Architektura regionalna. Rzeczywista potrzeba czy iluzja? O budowaniu zgodnie z tradycją i krajobrazem*, Warszawa 2022, s. 117.

³⁵ Pałac po ukończeniu nawiązywałby do architektury barokowych założeń rezydencjonalnych Prus Wschodnich, zaś kształt dachu nad galerią sztuki być może do form późnobarokowych hełmów kościelnych (np. na wieży kościoła ewangelickiego w Pasymiu). Odniesienia prądziejowe czy mitologiczne występują w ukształtowaniu budowli parkowych. Uproszczony niemiecki barok i klasycyzm stawiali za wzór apologety stylu rodzimego: Paul Schultze-Naumburg (*Kulturarbeiten*, 1901–1917) i Paul Mebes (*Um 1800*, 1908).

widocznego w docelowej architekturze rezydencji. Wyniki badań zdecydowanie wykroczyły poza wcześnie oczekiwania autorów, potwierdzając postawione tezy w stopniu większym, niż było to pierwotnie spodziewane.

STRESZCZENIE

Drugi artykuł z cyklu poświęconego elementom założenia dworsko-parkowego w Dylewie ma na celu opisanie dziejów i planów rozbudowy pałacu. Pochodzący z lat 50. XIX wieku budynek został rozbudowany w początkach XX wieku z inicjatywy ówczesnego właściciela, kolekcjonera dzieł sztuki Franza Rose. Śmierć inwestora w 1912 roku przerwała prace budowlane, a pierwotna dokumentacja projektowa prawdopodobnie spłonęła w pożarze w 1945 roku. Do czasów obecnych przetrwały jedynie niekształcone ryzality boczne. Wykopalka przeprowadzona w 2002 roku przez zespół archeologów z Uniwersytetu Warszawskiego w zawałonych piwnicach centralnej części dworu zaowocowała m.in. odkryciem destruktywów rzeźb cenionego włoskiego twórcy Adolfo Wildta, wchodzących w skład dawnej kolekcji.

Artykuł służy zaprezentowaniu sporządzonej dokumentacji inwentaryzacyjnej i rezultatów badań nad przekształceniami obiektu oraz przeanalizowaniu hipotezy polegającej na założeniu, że stan sprzed 1945 roku nie stanowił zamierzonej formy docelowej, a na podstawie pomiarów i badań jest możliwe stosunkowo wierne zrekonstruowanie zarówno wyglądu z okresu międzywojennego, jak i niezrealizowanej, ostatecznej wizji architektonicznej pałacu. Prześledzono również ewentualne związki finalnego kształtu rezydencji z ideami zyskującymi na znaczeniu w Niemczech w początkach XX wieku.

Dzięki zestawieniu danych pomiarowych z fotografiami i rysunkami archiwalnymi zrekonstruowano wygląd dworu sprzed spalenia. Autorzy dotarli do oryginalnych planów architektonicznych galerii sztuki z 1910 roku, przechowywanych w archiwach Vorarlberg Museum w Bregencji i na tej podstawie stworzyli cyfrowy model pawilonu. W wyniku przeprowadzonej analizy porównawczej wybranych dworów i pałaców na terenach Prus Wschodnich oraz badań innych projektów architekta będącego autorem przebudowy zrekonstruowano hipotetyczną, docelową formę rezydencji. Na bazie rekonstrukcji sporządzono zestawienie kolejnych faz budowlanych.

Przeprowadzone pomiary i badania rozszerzyły rozumienie roli pałacu jako głównej dominanty docelowego układu przestrzennego majątku. Uzupełniono luki w wiedzy dotyczącej projektantów — autorów rozbudowy. Odtworzono kształt budynku sprzed pożaru w 1945 roku. Przedstawiono również wiarygodną formę rozbudowy i nadbudowy pałacu, inwestycji nieukończonej, zarzuconej w 1912 roku po śmierci inwestora — realizacji dającej szansę na przekształcenie prowincjonalnego dworu w ośrodek znaczący dla kultury europejskiej. Dokonano analizy rekonstrukcji pałacu na tle tendencji zachodzących w tym okresie na obszarze niemieckiego kręgu kulturowego oraz wyjaśniono przyczynę uderzającego braku spójności stylistycznej, widocznego w docelowej architekturze rezydencji. Wyniki badań zdecydowanie wykroczyły poza wcześnie oczekiwania autorów, potwierdzając postawione tezy w stopniu większym, niż było to pierwotnie spodziewane.

Słowa kluczowe: Prusy Wschodnie, Dylewo, Döhlau, Franz Rose, Adolfo Wildt

BIBLIOGRAFIA

MATERIAŁY PUBLIKOWANE

- Bilder von der Lütticher Weltausstellung 1905*, „Architektonische Rundschau”, 1906, s. 9.
- Dłuska Angelika, *W poszukiwaniu parkowych rzeźb z Dylewa*, „Ad Rem: Kwartalnik Akademicki”, 2008, nr 2–3, s. 16–18.
- Dohna Ursula zu, *Gärten und Parke in Ostpreussen. 400 Jahre Gartenkunst*, Herford 1993.
- Ehrenberg Hermann, *Deutsche Malerei und Plastik von 1350–1450. Neue Beiträge zu ihrer Kenntnis aus dem ehemaligen Deutschordensgebiet*, Bonn und Leipzig 1920.
- Friedberg Sibylle, *Kunst in Döhlau*, „Osteroder Zeitung”, 1981, nr 56, s. 455–472.
- Hardecki Piotr, Krawiec Iwona, *Majątek Dylewo — wstęp do badań. Dzieje kościoła filialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w świetle źródeł i pomiarów inwentaryzacyjnych*, „Studia do dziejów architektury i urbanistyki w Polsce”, 2024, tom 7, s. 204–243.
- Hryńczuk Jan, *Estetyka fin de siècle’u w Niemczech i Austrii*, Katowice 1974.
- Jackiewicz-Garniec Małgorzata, Garniec Mirosław, *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich*, Olsztyn 2001.
- Jaworski Piotr, Muszyńska Monika, Paczyńska Karolina, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2002 w Dylewie, gmina Grunwald, województwo warmińsko-mazurskie*, „Światowit”, 2003, 5 (46)/Fasc.B, s. 255–260.
- Josef Huber-Feldkirch 1858–1932*, katalog wystawy, Vorarlberger Landesmuseum, Bregenz 1978.
- von Lorck Carl E.L., *Landschlösser und Gutshäuser in Ost- und Westpreußen*, Weidlich, Frankfurt/Main 1965.
- Mikocki Tomasz, *Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, I: pierwsza wizyta w Dylewie*, „Światowit”, 2001, 3 (44)/Fasc.B, s. 167–180.
- Mikocki Tomasz, *Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, II: druga wizyta w Dylewie*, „Światowit”, 2003, 5 (46)/Fasc.B, s. 201–206.
- Mikocki Tomasz, *Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, III: trzecia wizyta w Dylewie. Wykopaliska*, „Światowit”, 2006–2008, 7 (48)/Fasc.B, s. 197–223.
- Möllenberg Walter, *Das Majorat Döhlau. Geschichte der Begüterung*, Königsberg 1912.
- Montella Marco, *Milano Porta Venezia — La fontana che non ha mai visto l’acqua e che pochissimi conoscono*, <https://blog.urbanfile.org/2014/07/21/zona-porta-venezia-la-fontana-che-non-ha-mai-visto-lacqua-e-che-pochissimi-conoscono/> [dostęp: 16.03.2025].
- Mosse George L., *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1972.
- Rose Hans, *Das Majorat Döhlau um 1900*, „Osteroder Zeitung”, 1973, nr 39, s. 604–609.
- Störckuhl Beate, *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka*, Wrocław 2018.
- Störckuhl Beate, *Między nostalgią za małą ojczyzną a typizacją — koncepcje architektury regionalnej w pierwszych dekadach XX wieku*, [w:] *Architektura regionalna. Rzeczywista potrzeba czy iluzja? O budowaniu zgodnie z tradycją i krajobrazem*, Warszawa 2022, s. 113–126.
- Welzbacher Christian, *Die Staatsarchitektur der Weimarer Republik*, Berlin 2006.
- Wildt. *L’anima e le forme*, praca zbiorowa pod redakcją Paoli Moli, Mediolan 2012.

Zwierowicz Marzena, Dylewo. *Podzwonne dla parku..., dla majątku..., dla Dylewa.*, „Borussia”, 2004, R. 14, nr 33–34, s. 103–111.

MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie Delegatura w Elblągu:

- *Rozbudowa szkoły podstawowej w Dylewie. Szkicowe odtworzenie dawnej elewacji budynku*, Olsztyn 1994, sygn. E/9753.
- *Ryzalitty pałacowe, ob. szkoła i dom nauczyciela*. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa (biała), oprac. K. Soczewica, 20.X.1996.

Vorarlberg Museum, Bregenz, skany koncepcyjnego projektu architektonicznego:

- *Projekt für eine Kunsthalle als Anbau an das Herrenhaus des Herrn Rose Döhlau auf Döhlau in Ostpreußen, Düsseldorf, Oktober 1910.*, sygn. Pl 0818/1-6.

Zbiory Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Zbiór Pomiarów:

- *Inwentaryzacja pozostałości pałacu w Dylewie*, 2024, sygn. 4467-4470.

Hendrich Jörn-Hanno, *Alfred Fischer-Essen. 1881–1950 Ein Architekt für die Industrie*, praca doktorska wykonana na Wydziale Architektury Uniwersytetu RWTH w Akwizgranie, Akwizgran 2011.

Podziękowania dla Dziekana Wydziału Architektury PW dr hab. inż. arch. Krzysztofa Koszewskiego, za wsparcie finansowe wyjazdu inwentaryzacyjno-badawczego do miejscowości Dylewo w sierpniu 2024 r.

THE DYLEWO ESTATE: HISTORY AND UNREALIZED PLANS FOR THE EXPANSION OF THE PALACE IN LIGHT OF RESEARCH SOURCES AND SURVEY MEASUREMENTS

INTRODUCTION¹

Two elements make the manor house and the park complex of Dylewo unique: The one-of-a-kind, decadent park—an outstanding late work of the East Prussian garden designer Johann Larass (1820–1893), currently abandoned and devastated, and the collection of artworks, also for the most part destroyed, including the oneiric marble sculptures by the Italian artist Adolfo Wildt (1868–1931), collected at the turn of the 19th and 20th century by the estate manager and art enthusiast Franz Rose (1854–1912). Against this backdrop, the former manor house² presents itself as surprisingly humble in archival photographs. The misshapen roof, constructed after the expansion works carried out in the early 20th century, seems to herald further construction works, intended but never realized. In addition to the destruction of the central part of the building and the mansard roofs of the avant-corps by fire—most certainly started by the Soviet troops in January of 1945—also irrevocably consumed were all of the documents stored inside, most probably including the original plans for the park and designs depicting the planned final form of the expanded residence.

The postwar reconstructions and renovation works of the surviving wings erased most remnants of the original décor. In their current shape, it is hardly possible to recognize the outlines of the former manor house. In this context, a credible reconstruction of the palace's planned final appearance could serve as a valuable supplement to knowledge regarding the estate, uncovering the forgotten image of the unfinished family residence and bringing closer the grandiose aspirations of the former owners.

¹ This article is the second part of a scientific research project entitled, “The Symbiosis of Architecture, Technology, and Art in the Estates of Former East Prussia Using the Manor House Complex in Dylewo (German: Döhlau), Ostróda Powiat, as an Example.” The first part included an introduction to the research and encompassed a description of the layout and history of the estate as well as an outline of the history of the manor church in Dylewo. It was published in Volume 7 of the *Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce* [Studies on the history of architecture and urban planning in Poland] annual for 2024.

² German sources use the term *Gutshause* [manor house] to describe the Dylewo residence. *Land-schloss*, *Schloss*, and *Herrenhaus* have also been applied, but more rarely. This article uses the translations *manor house* and *palace* interchangeably, where an effort was made to use the first term to refer to earlier phases of construction.

SUBJECT, METHODOLOGY, AND SCOPE OF RESEARCH

With the exception of Historic Environment Record cards, no detailed scientific studies on the architecture of the buildings and facilities making up the former Döhlau grange have been carried out. As still relatively young, stylistically anachronistic, and ideologically foreign, they were most probably recognized by researchers to be of little value. Currently, after decades of neglect, the culture of the turn of the 19th and 20th centuries is returning as a subject of study and the dilemmas of that time—especially those related to the rapid development of technology imposing lifestyle changes, the growing sense of alienation, the decline, the rise of radicalism, and the replacement of scientific thinking with the irrational—are becoming strikingly relevant once again.

This successive phase in research into Dylewo is intended to document the remnants of the residence, the central element of the former spatial layout of the estate. This article serves to present the survey documentation and the results of research into the transformations of the building as well as an analysis of the hypothesis that assumes the pre-1945 state does not represent the intended final form. Moreover, based on the measurements and research, it is possible to reliably reconstruct both the appearance of the building from the interwar period as well as the never finalized architectural vision of the palace. Additionally, potential connections between ideas gaining importance in Germany at the start of the 20th century and the final form of the residence have been traced.

An analysis was conducted on the basis of accumulated source materials, *in situ* research, and survey measurement documentation developed during a field trip organized in July 2024 by the Design and Research Studio of the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology in collaboration with the Vernacular Architecture Scientific Group of the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology.³ The survey measurements were conducted using iPad Pros (6th generation), 128 GB, with a built-in LIDAR scanner, a Flexijet laser tachymeter, photogrammetry, a Parrot ANAFI drone, and traditional measuring tools. An extensive collection of photographs serves as a supplement to the drawn documentation.

SOURCES AND STATE OF RESEARCH

Aside from a brief note included in the report on the archeological research conducted in the ruins of the palace in 2002, there is no information in available sources on structures existing previously on the site of the manor house in Dylewo. Mentions of the

³ The survey was performed by members of the Vernacular Architecture Scientific Group of the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology under the direction of Piotr Hardecki and Iwona Krawiec.

palace can be found in the monographs by Walter Möllenberg⁴ and Carl von Lorck.⁵ The design for the art gallery planned adjacent to the eastern wing of the palace can be found in the collections of the Vorarlberg Museum in Bregenz, and reproductions of two drawings were published in the catalog of the works of Josef Huber–Feldkirch in 1976.⁶ Several photographs of the exterior of the manor house from before World War II still exist, as do some interior shots depicting the decor and furnishings. The collection of accumulated art works has been studied in the articles by Sibylle Friedberg⁷ and Tomasz Mikocki.⁸ Among other publications describing the history of the estate worth mentioning is an extensive article by Marzena Zwierowicz⁹ as well as the pioneering publication, *Dwory i pałace dawnych Prus Wschodnich* [Manor houses and palaces of former East Prussia]¹⁰

Few sources date from the 1945–1989 period. Copies of documents pertaining to the actions of Red Army units involved in the East Prussian operation of 1945 can be found on the “Pamât’ naroda: Podlinnye dokumenty o Vtoroj mirovoj vojne.”¹¹ website. Concise annotations regarding the postwar fate of the palace remnants have been collected in the “white card” for the heritage site from 1996.¹² The archives of the WUOZ Voivodeship Office for Heritage Protection Delegation in Elbląg contain a report from the excavations of the site of the burned down section of the manor house from 2002. The reconstructed relics of sculptures by Adolfo Wildt make up a part of the exposition at the Museum of Upper Prussia in Morąg, while other artifacts unearthed during the excavation works are being stored in the warehouses of the Museum of Warmia and Masuria in Olsztyn and at the Faculty of Archeology of the University of Warsaw.

Due to the minimal number of available written sources, the tales of local residents have once again served as a supplement providing information about the fate of the palace.

⁴ W. Möllenberg, *Das Majorat Döhlau, Geschichte der Begüterung*, Königsberg, 1912, p. 74.

⁵ C. von Lorck, *Landschlösser und Gutshäuser in Ost- und Westpreußen*, Weidlich, Frankfurt/Main 1965, p. 205.

⁶ *Josef Huber–Feldkirch 1858–1932*, exhibition catalogue, Vorarlberger Landesmuseum, Bregenz, 1978.

⁷ S. Friedberg, Kunst in Döhlau, *Osteroder Zeitung*, XI.1981, no. 56, p. 455–472.

⁸ T. Mikocki, Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, I: pierwsza wizyta w Dylewie [Sculptures from the Von Rose collection in Döhlau, I: First visit to Dylewo], *Światowit*, 2001, 3 (44)/Fasc.B, pp. 167–180; T. Mikocki, Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, II: druga wizyta w Dylewie [Sculptures from the Von Rose collection in Döhlau, II: Second visit to Dylewo], *Światowit*, 2003, 5 (46)/Fasc.B, pp. 201–206; T. Mikocki, Rzeźby z kolekcji von Rose w Döhlau, III: trzecia wizyta w Dylewie: wykopaliska [Sculptures from the Von Rose collection in Döhlau, III: Third visit to Dylewo – Excavations], *Światowit*, 2006/2008, 7 (48)/B, pp. 197–223.

⁹ M. Zwierowicz, Dylewo. Podzwonne dla parku..., dla majątku..., dla Dylewa [Dylewo: Death knell for the park..., for the estate..., for Dylewo], *Borussia*, 2004, no. 33–34, pp. 103–111.

¹⁰ M. Jackiewicz–Garniec and M. Garniec, *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich* [Palaces and manor houses of former East Prussia], Olsztyn 2001, pp. 274–275.

¹¹ <https://pamyat-naroda.ru/> [accessed on November 16, 2024].

¹² *Ryzalicy pałacowe, ob. Szkoła i Dom Nauczyciela* [Palace avant-corps, currently the school and teachers’ facilities]. Record card for architectural and building structure heritage (white), developed by K. Soczewica, October 20, 1996.

However, with the passage of time, these have increasingly become secondhand accounts, often peculiar and difficult to verify.¹³

THE PALACE ENVIRONS

The palace surroundings from before 1945 were documented on German topographic maps (*Meßtischblatt*) drawn to a scale of 1:25,000 [fig. 2]. The building stood at the intersection of two primary compositional axes—one running north to south toward the park grotto and gazebo, and the other running east to west, connecting the palace with the church and farm buildings. To the north, it was adjacent to a circular driveway [fig. 4E], the remnants of which are still visible in the shaping of the land and the layout of the trees. Inside the outlined oval, on a plinth intertwined at its base by representations of stone towers, stood the *Alter Bauer* sculpture by Adolfo Wildt.

To the west of the palace, near the boundary of the park, farm buildings formed the southern wall of a vast courtyard. In the wake of successive fires they were all demolished after 1989 (except for the overgrown masonry walls of the carpentry shop that will also soon also be demolished).

To the south, the palace opened onto the adjacent park. A veranda diversified its façade with a pair of granite staircases ending in a semicircular landing.¹⁴ Nearby stood the following sculptures: *The Sphinx* by Adolfo Wildt and (as of 1936) *Zeus from Artemision*, a copy of an Ancient Greek statue recovered from the Aegean Sea in 1927.

The view from the east was closed off by the manor church with the adjacent Von Rose family mausoleum that was added in 1908. The entrance to the north of the church still retains its gate adorned with the initials *ER*, possibly in honor of Ernst Rose, Franz's elder brother [fig. 3]. Together with the nearby stand of trees it seems to be an element of the original layout. However, in accordance with an archival map, the location of the gate and the current entrance was previously the site of three buildings forming a rectangular courtyard. Further research is necessary to clarify this discrepancy.

A DESCRIPTION OF THE SURVIVING PALACE REMNANTS

The palace's side avant-corps currently resemble independent buildings separated by a lawn hiding the buried cellars of the no-longer-existent part of the manor house [fig. 4B and 4D]. The eastern avant-corps has, until recently, housed a nonpublic primary

¹³ For example, supporting the hypothesis relating to the existence of an earlier building on the site of the manor house are the stories regarding underground tunnels linking the palace with the nearby church: "...Tunnels exist and they are significantly older than the times of Franz Rose, even older than the oldest, central part of the palace. They are *primordial*... Franz Rose would sometimes walk through them to hear mass. No one saw him walking to the church and, suddenly, he would appear from behind the altar and sit in his place..."

¹⁴ One of the stair runs is now again utilized by the terrace adjacent to the eastern façade of the school.

school,¹⁵ while the western one consists of private apartments. Attached to the eastern wing is a pavilion added in the late 1990s. Both wings have cellars, two above-grade stories and attics covered by low gable roofs [fig. 5A, 5B]. The avant-corps have vaulted staircases with direct access to the outside. An additional entrance to the pavilion's elevated ground floor is provided by external lattice staircases.

The original walls were of plaster-covered brickwork. The plinth of the eastern avant-corps is partially faced with hewn fieldstone, while the western one has been covered by rusticated plasterwork imitating bossage. The northwestern corner of the plinth has a granite block with the date 1908.

The tri-axial northern and southern façades of the avant-corps are decorated by pilasters in a Giant Order crowned by triangular gables. The former end façades of the palace (east and west) are also decorated using pilasters [fig. 6]. The proportions of the window openings were modified after 1975, with some secondarily pierced or bricked up in part. The window joinery is postwar. The interior was reconstructed and renovated multiple times. What has survived of the original finish includes the flooring of the ground level landing on the staircase of the eastern avant-corps as well as a fragment of the cellar flooring, while in the case of the western avant-corps it is the entrance doors [fig. 7A] and fragments of flooring on both sides of the doors [fig. 7B], the wooden steps on the staircase, the metal window frame with its small-scale subdivision in the bricked up cellar window, and the window sills with incisions for draining condensation.

THE HISTORY OF THE PALACE IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE ESTATE

In 1830 Johann Heinrich Kern, the municipal and land judge from Lubawa, purchased the estate of Döhlau from the bankruptcy estate of the Finckenstein family. Around 1850 he built a small Classicistic manor house in Dylewo. In 1860, his son sold the property to Dorothea Rose née Heckmann who, together with her husband Ludwig, laid the foundations for the future development of Dylewo over successive years. However, it was their son Franz Rose (1854–1912) who, after his father's death, took over the management of the estate under a family agreement to transform it into a *fideikomis*, brought about its blossoming. He deviated significantly from the stereotypical Prussian Junker allocating a significant portion of the estate income to fund his passions, including the enriching of his collection of artworks through patronage of promising artists. Ensuring suitable conditions for artists hosted in Dylewo and the need to house the expanding collections as well as the ambition to have a sufficiently grand residence—matching the growing importance of the family—likely drove the plans to enlarge the manor house.

¹⁵ On March 5, 2025, the *Public Information Bulletin of the Grunwald Gmina* included a communiqué announcing the availability for sale of the wing of the palace that had, to date, been occupied by the Nonpublic Primary School of Dylewo.

In 1905, architect Friedrich Paulsen (1874–1947) of Kiel¹⁶ developed a design for the expansion of the palace to include side avant-corps, which was realized between 1908 and 1911.¹⁷ Until its destruction in 1945, the lower central part of the building contrasted strongly with the mansard roofs of the new wings [fig. 4A and 4C].

October of 1910 saw the development of a design for the art gallery (*Kunsthalle*) planned for the southeast corner of the palace [fig. 8A–E]. The preserved drawings bear the signatures of the designers—the painter Josef Huber–Feldkirch (1858–1932), then a professor of monumental church art at the Academy of Arts of Düsseldorf, and architect Alfred Fischer (1881–1950), then a teacher at the School of Applied Arts (*Kunstgewerbeschule*) in Düsseldorf.¹⁸

The central exhibit of the pavilion was to have been a monumental fountain carved by Adolfo Wildt. Exhaustion caused by work on this sculpture was the reason behind the artist's nervous breakdown between 1906 and 1908. In 1906 Wildt destroyed the first composition made of plaster-of-paris, entitled *I Beventi*.¹⁹ In 1912, following the overcoming of his creative crisis, he completed the work. The marble figural composition making up a part of the *Il Santo, il, Giovane, la Sagesza* fountain was popularly known as *La Trilogia* [fig. 9] and was exhibited at the Triennials in Brera where it was awarded the main prize—*Premio Principe Umberto*. However, Franz Rose's death during the exhibition meant that the work remained in Milan,²⁰ and the remodeling and expansion of the manor house was never fully completed.

¹⁶ Upon completion of his studies, over the years 1900–1903, Friedrich Paulsen worked in the offices of architect Martin Dülffer, while at the turn of 1903/1904, together with Paul Bonatz, he achieved success several times in architectural competitions. Over the years 1905–1910 he co-managed the Paulsen and Lüttjohann Studio and from 1916 to 1945 he was the Editor-in-Chief of *Bauwelt* (C. Welzbacher, *Die Staatsarchitektur der Weimarer Republik*, Berlin, 2006, pp. 306–307). During his work on the expansion of the palace in Dylewo, Paulsen was linked to the community around the person of Theodor Fischer, known as the father of the “Stuttgart School,” attracting artists of the local faculty of architecture with conservative view in opposition to Modernism. Paul Bonatz was also an outstanding representative of this school during the interwar period.

¹⁷ W. Möllenberg, *Das Majorat Döhlau...*, op. cit., p. 74.

¹⁸ Jörn–Hanno Hendrich, *Alfred Fischer–Essen: 1881–1950 Ein Architekt für die Industrie*, p. 35 (Josef Huber–Feldkirch was also the designer of the mausoleum attached to the church in Dylewo. In connection with themes analyzed in the earlier article regarding the history of the church, consideration might be given to the fact that the selection of Alfred Fischer as a collaborator might be linked with the petition of the architect to join the *Zu den 3 Cedern* Lodge of Stuttgart in March of 1910.).

¹⁹ In their memoirs, two inhabitants of Dylewo describe in detail a sculptured group reminiscent of the *La Trilogia* composition, which stood on one of the park's islands after the war. The sculpture, partially devastated at the turn of the 1970s and 80s, was, according to witnesses, pushed into the pond where it still might be resting on the bottom (A. Dłuska, *W poszukiwaniu parkowych rzeźb z Dylewo* [In search of park sculptures in Dylewo], *Ad Rem: Kwartalnik Akademicki* [Ad Rem: Academic Quarterly], 2008, no. 2–3, pp. 16–18).

²⁰ Following the death of Franz Rose, his brother Carl exhibited the statue in the Munich Glaspalast in 1913 and subsequently donated it to the City of Milan. Stored subject to unfavorable conditions for years, deprived of its bronze plinth, it became matted due to atmospheric conditions and was placed in the gardens of the Villa Reale, home of the Gallery of Modern Art, where, forgotten, it stands to this day.

Following the outbreak of World War I, during the Battle of Tannenberg in 1914, the palace in Dylewo served as the headquarters for General Friedrich von Scholt's XX Corps and according to certain sources, also as a temporary residence of Marshal von Hindenburg. No significant projects were conducted in the residence during the inter-war period. Starting with 1928 the estate was managed by Botho von Rose (1897–1938) and after his death until 1945 by Ursula von Rose–Krull (1899–1973). In January of 1945, the estate was hastily evacuated in the face of the Red Army's offensive.²¹ The palace, likely set on fire by Soviet soldiers, burned down—the older central section built with timber floors collapsed while the side avant-corps lost their mansard roofs. The building remained an unsecured ruin until the beginning of the 1950s when the former estate came into the possession of the State Agricultural Farm. It was then that the remnants of the old manor house were demolished, and the side avant-corps were rebuilt, though without restoring the original form of the roofs.²² The eastern wing was adapted to serve as a school while the western one was designated as housing for teachers. Earlier, in 1949, the remains of the palace were entered into the national register of historic monuments under number A–97. As a result of subsequent renovation and reconstruction works, the old avant-corps gradually lost their original appearance²³ [fig. 1]. In 1994, the school wing was expanded. During the construction work the exposed cellar walls of the old manor house were demolished, destroying some of the sculptures that had been buried in the rubble since the fire of 1945.

Research conducted in 2002 by a team of archeologists from the Institute of Archeology of the University of Warsaw in the remnants of the collapsed cellars resulted in the sensational discovery of damaged sculptures that were a part of the former collection. Information and photographs provided by the granddaughter of the last owner of the estate helped to reconstruct the prewar appearance of the estate. The death of Professor Tomasz Mikocki in 2007 interrupted the excavation and research work.²⁴

BASIS FOR RECONSTRUCTION

Palace Form Prior to the Fire of 1945

The recreation of the palace's form from before the 1945 fire was developed on the basis of drawings and photogrammetry carried out during inventory trips as well as the

²¹ According to Soviet sources, Dylewo was occupied on January 21, 1945 by the 3rd Motorized Rifle Battalion of the artillery division of the 47th Mechanized Brigade of the 5th Panzer Army Guard.

²² *Rozbudowa szkoły podstawowej w Dylewie. Szkicowe odtworzenie dawnej elewacji budynku* [Expansion of the primary school in Dylewo: Sketches recreating the former elevation of the building], Olsztyn, 1994.

²³ Over the years 1945–1966, there were two fires in the avant-corps. Until 1966 it housed the Collective *Gimna* School. Major renovation work on the eastern avant-corps, including the replacement of the joinery, was conducted in 1976 and once again in 1993. The western avant-corps was renovated in 1978.

²⁴ Minor discoveries are still being made around the palace—e.g., several years ago a small stone slab was found in the roots of a fallen tree. It was identified as a fragment of the base of the *Sphinx*. The slab soon disappeared again. It was most probably appropriated by someone.

analysis of archival photographs and sketches of the room layout made from memory by Sibylle Friedberg, the granddaughter of the last owner. The arrangement of the cellar walls beneath the destroyed central section of the manor house was assumed in line with the drawings developed during archeological research in 2002. A detailed comparison of the existing state with the archival one provided a significant degree of reliability of the reconstruction documentation.

The Hypothetical Planned Final Form of the Palace (Unrealized)

The basis for the depiction of the art gallery planned near a corner of the palace was based on the original design from 1910 stored in the archives of the Vorarlberg Museum. Due to its high degree of detail, it enabled an accurate modeling of both the external appearance of the pavilion and most of its interiors.

The hypothesis regarding the intention to raise and change the shape of the roof to a mansard over the central part of the manor house stems from an analysis of archival photographs taken before the 1945 fire.²⁵ Its accuracy has been indirectly confirmed by the discovery of information attesting to the suspension of *unfinished* construction work on the palace following the death of the client²⁶ as well as by an examination of analogous designs by the architect responsible for remodeling projects from the same period. In the absence of original documentation, the imaging of the raised older fragment of the manor house is based on conclusions drawn from a comparative analysis of other East Prussian palaces, with particular attention paid to those with solutions applying mansard roofs.

RECONSTRUCTION OF THE PALACE FROM BEFORE THE FIRE OF 1945

Up until the fire, the palace was a two-story building with a utilitarian basement and a lower floor of the *mezzanino* type, raised up to a full height in the central and side avant-corps. The structure was covered by roofs of non-uniform geometry, where the older central section differed from the wings added at the beginning of the 20th century. The northern and southern façades featured seventeen axes, including the tri-axial central and side avant-corps.

The symmetrical northern façade was maintained in the form of Late Classicism with side avant-corps bearing characteristics of neo-Classicism. The ground floor of the

²⁵ In shaping the roofs of the side avant-corps, fragments of ridges parallel to the ridge of the main body raised above that of the older section of the building are still visible. The interior gables of the side annexes look to be ready for the unrealized covering of the older, central part of the manor house with a mansard roof of equal height.

²⁶ A fragment of the dedication devoted to the memory of Franz Rose in an album on the art of the Late Middle Ages published in 1920: "Friedrich Paulsen of Kiel built a new, unfortunately never entirely completed, manor house in Döhlau, where works of art of almost all of the above-mentioned artists have been preserved [...]" H. Ehrenberg, *Deutsche Malerei und Plastik von 1350–1450*, Bonn and Leipzig, 1920.

main building was adorned with rusticated corners serving as decoration for the central avant-corps. The windows were characterized as having differing architectural development, where the richest ones were in the central avant-corps part. That avant-corps was crowned with a pediment featuring a small *oculus*, geometric decorations, and acroterions. Attached to the main entrance was a glassed porch. The side avant-corps had paneled doors leading to staircases closed off by basket-handle arches [fig. 11A].

The southern façade was characterized by a more modest architectural décor lacking both rustication and a plinth beneath the ground floor windows. The arrangement of openings was analogous to the north side. The side avant-corps, identical to those on the northern façade, had no access door. The pediment of the central avant-corps was more vertical in its proportions and had no acroterions or richer decorations [fig. 11B]. A metal-structure glassed veranda was attached to the central avant-corps, along with stairs featuring stone steps and a wrought balustrade [fig. 10C].

The asymmetrical eastern façade was articulated through Giant Order pilasters. Double-leaf doors with a transom light leading to the porch were located on the central axis at ground level. Above them was a bifora closed off by a pointed arch in the panel contained by a segmented arch [fig. 11C]. The shape of these windows and their subdivision was identical to that of the windows surviving in the walls of the nearby church [fig. 10A, 10B]. The articulation of the western façade is similar [fig. 11D]. The main body of the manor house was covered by a gable roof with an attic lit by dormer windows. The side avant-corps featured tall mansard roofs.

The main entrance was located on the axis of the northern façade. It led into a hall, in the center of which stood a sarcophagus-tub decorated with relief sculpture. Three doors led off from the hall. The one straight ahead led to the salon with access to the veranda, which served as a sculpture gallery. The door to the right led to the dining room and the one to the left led to a small chamber salon connected *en enfilade* with a study. The eastern wing also housed rooms and the bedrooms of the older household members. The western wing most probably served mainly business and maintenance functions. The upper floor was accessed from the hall via the cast iron spiral stairs or the staircases in the new avant-corps. A corridor ran the entire length of the upper floor and was provided with light at its ends. It served numerous rooms, including bedrooms. The cellar was accessed by a staircase in one of the avant-corps, and there was likely also a service staircase in the western end of the older section of the manor house [fig. 12].

COMPARATIVE ANALYSIS

In its form prior to the expansion, the manor house in Dylewo was undistinguished against other East Prussian manor houses. It belonged to the popular group of small Late Classical residences built in the 19th century.²⁷ It is to these typologically related single-

²⁷ M. Jackiewicz-Garniec and M. Garniec, *Pałace i dwory...* [Palaces and manor houses...], op. cit., p. 296.

or two-story buildings, their gable roofs crowned by pediments, with their avant-corps at the center of their longer façade that the following manor houses may be included: Kierzbuń (Kirschbaum, 2nd half of the 19th century), Nisko (Niederhof, XIX/XX wiek), Glitajny (Glittenhen, mid-19th century), Baranów (Barranowen, 1st half of the 19th century), Bożęcin (Gross Gottwalde, 1845), Brzydów (Seubersdorf, 2nd half of the 19th century), and Jełmuń (Allmoyen, 2nd half of the 19th century).

As a result of the expansion that added the side avant-corps, the building became more similar to another group of residences, also popular in the region. These include such palaces as: Janków (Jankendorf, 2nd half of the 19th century), Tołking (Tolksdorf, 1920s), and Pacółtowo (Gross Pötzdorf, 1913). After the planned unification of the height and shapes of the roofs, the historicizing form of the seat of the Von Rose family would have been closer to the architecture of the grand Baroque residential complexes of East Prussia that included Arklity (Arklitten, 1782 rok), Drogosze (Dönhoffstädt, 1714), Słobity (Schlobitten, 1696), and Friedrichstein (1714).

On the basis of an analysis of the placement of the dormers in East Prussian palaces covered by mansard roofs, three different types may be distinguished in terms of the axes of the window openings in the façades: on the axes of the inter-window pillars, on the axes of the windows, and unattached, independent of the window axes found below. The placement of dormers on the axes of inter-window pillars may be observed at Powodów (Powunden, mid-17th century), Dawidy (Davids, 1731 rok), Bogatyńskie (Tüngen, 1772), Jaśków (Jäskendorf, 18th century), Grazymy (Grasnitz, 1921), Arklity (Arklitten, 1782), and Wielewo (Willkamm, 1797). The residences in Lipowina (Lindenau, 1st half of the 18th century), Janków (Jankendorf, 2nd half of the 19th century), Drogosze (Dönhoffstädt, 1714), and Gierłoż (Görlitz, 1913) all have dormers placed on the axes of the windows, while the manor houses in Mioduńskie (Mniodunskien, mid-19th century) and Niemsty (Gertrudenhof, beginning of the 20th century) arrange their dormers freely.²⁸ The principle applied in placing dormers in the design developed by the architect Friedrich Paulsen for Dylewo is not known. Due to its frequency of occurrence, the first type has been assumed in the reconstruction.

PRESENTATION OF THE HYPOTHETICAL PLANNED FINAL FORM OF THE PALACE

Expansion and Raising the Height of the Palace

Over the years 1908–1911, the existing manor house was expanded by the architect Friedrich Paulsen to include symmetrical side avant-corps placed with their gables toward the longer façades of the older building and covered by mansard roofs. Visible on archival pho-

²⁸ There were cases of manor houses with a mixed placement of dormers—e.g., Ulnowo (Faulen) has dormers on the axes of the windows on the frontal façade, but its garden side has them on the axes of the inter-window pillars.

tographs, the bricked-up gables overlook the ridge of the gable roof, indicating the intention to raise the roof over the central section and unify the form of the roofs. The façades of the avant-corps, rhythmically subdivided by pilasters in a Giant Order, bring to mind a competition design by Paulsen from the same period for an art gallery in Zurich [fig. 13]. There, the architect applied the slopes of mansard roofs intersecting at right angles at various heights, as would have been the case in the event of the raising and changing of the geometry of the roof over the central part of the palace in Dylewo [fig. 14 and 15A–D].

The Art Gallery

Despite the appearance of symmetry, the pavilion had a varied number of stories and roof shape. The exposition space was located on an elevated ground floor. The central part was occupied by a high hall covered by a four-sided tented roof reminiscent of a spiked helmet (or *Pikielhaube*). What was envisaged around that hall was a walkway with adjacent annexes. A separate room was planned on the upper floor, accessible via a spiral staircase or small elevator.

The façade ornaments were limited to cornices with a simplified profile and a stone-faced plinth. The front façade was distinguished by a simple tympanum devoid of sculptured decorations. Asymmetrically placed stairs and a small terrace with a balustrade bearing Roman qualities led to the entrance, where the main portico was carried by two massive, Doric columns bearing a lintel [fig. 16]. High, double-leaf doors flanked by niches for sculptures placed in the lobby, the equivalent of the ancient *pronaos*. A rounded annex on the axis of the entrance—similar to the apse of churches—together with the central hall with overhead-side lighting and of double height endowed the interior with an almost sacred character [fig. 17 and 18A–C].

CONSTRUCTION PHASES IN LIGHT OF RESEARCH

On the basis of the juxtaposition of accessible archival materials with the results of comparative analysis as well as conducted research, the following phases have been identified in the construction of the palace [fig. 19 and 20].

Phase 1. Prior to ca. 1850

In the report from the excavations conducted in 2002, based on the analysis of the brickwork in the uncovered foundations and cellars, the archeologists identified three successive phases in the construction of the manor house. “The oldest phase is visible in the central avant-corps of the palace. It is characterized by massive walls built of large stones assembled using a lime-based mortar, repaired in places with brick.”²⁹ In the

²⁹ P. Jaworski, M. Muszyńska, and K. Paczyńska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2002 w Dylewie, gmina Grunwald, województwo warmińsko mazurskie* [Report on excavation work conducted in 2002 in Dylewo, Grunwald *Gmina*, Warmia–Masurian Voivodeship], *Światowid*, 2003, 5 (46)/Fasc.B., p. 256.

opinion of the authors of the report, these walls are clearly older than the other walls of the cellars under the burned down part of the manor house. This may signify an older pedigree for this part of the palace—a remnant of a separate building. Its date of construction as well as form remain unknown.

Phase 2. Approximately 1850

Around the year 1850, a Late Classicist manor house was built in Dylewo through the initiative of Johann Heinrich Kern, the owner of the estate. It may have utilized the remnants of an earlier structure. The designer is not known. It was a rectangular eleven-axis building with a tri-axial avant-corps in the central two-story part, with a directly-lit utilitarian cellar, and an elevated ground floor. The lighting for the second floor was by way of low windows enclosed with segmented arches. A timber veranda was attached to the gable wall on the eastern side, above which was a small balcony.

Phase 3. Between ca. 1850 and the Years 1908–1911

A veranda with metal construction and stairs leading to the garden was added to the southern elevation of the manor house in the second half of the nineteenth century. That it was added at a later time is witnessed by the remnants of a window preserved in the wall separating the building cellars from the veranda basement. Its joinery is identical to that of the remaining cellar windows of the manor house.

Phase 4. The Years 1908–1911 to 1945

Over the years 1908–1911 the manor house was expanded to include side avant-corps designed by the architect Friedrich Paulsen. Their form was that of reduced neo-Classicism. Somewhat later, a single-story porch was added to the eastern façade. It was a post-and-beam structure and its base, preserved to this day, had the form of a small terrace.

Phase 5. The Hypothetical (Unbuilt) Planned Final Form of the Palace

In line with information found in discovered archival materials, the remodeling and expansion of the palace in accordance with the Paulsen design was never completed. The state seen on photographs from before 1945 was merely a transient form of the project, which was suspended following the death of Franz Rose in 1912. This fact explains the specific shape of the roofs of the side annex buildings. The vision of the hypothetical remodeling of the main body of the palace assumes the preservation, without modifications, of the central avant-corps of the northern and southern façades and the unification of the roof form by adapting the shape of the roofs to match those of the annexes prior to their destruction by fire and, as a consequence, also the enlarging of the windows of the upper floor of the central part of the manor house.

The art gallery planned next to the eastern façade of the palace was reconstructed based on the original design developed by Josef Huber-Feldkirch and architect Alfred Fischer on behalf of Franz Rose in October of 1910. Its realization was also prevented by the death of the client.

Phase 6. The Years 1945–1994

Following the destruction of the palace by fire, almost certainly started by Soviet soldiers in January of 1945 (the most probable version, albeit other sources state other possible causes for the fire), the burnt ruins remained unsecured until the end of the 1940s. At the start of the 1950s, after the transfer of the estate to the State Agricultural Farm, the remnants of the old manor house were demolished and the avant-corps, preserved in a better state, were adapted to meet new needs without any care for recreating the architectural value of the building (e.g., the mansard roofs were not reconstructed). After 1975 the original windows were replaced with typical joinery from the period of the Polish People's Republic, which significantly deformed the architectural form of the avant-corps.

Phase 7. Post–1994

The addition of a new pavilion to the eastern avant-corps in 1994 resulted in the irrecoverable destruction of a part of the cellars filled with rubble from the conflagration mixed with the burned remnants of the sculptures from the old collection. The unshapely form of the annex obliterated the symmetry of the surviving wings, deepening the decomposition of the remains of the palace.

EXPANSION OF THE PALACE IN DYLEWO AGAINST A BACKGROUND OF CULTURAL TRANSFORMATIONS IN GERMANY AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

With the conclusion of work on the concept for the art gallery in October of 1910, the remodeling and expansion design for the palace in Döhlau took on its final form. Located between the driveway and garden at the intersection of the major compositional axes of the impressive spatial layout, the imposing structure with its archetypical silhouette seemed to be the capstone crowning familial ambition. The ornaments of the added avant-corps and the façade of the planned pavilion were maintained in the spirit of reduced Classicism, similarly to the low-key interiors of the gallery, purposefully contrasting with the expressive, almost ecstatic sculptural composition of Adolfo Wildt, the unrealized most valuable exhibit of the Franz Rose's collection.

The intended transformations of the palace in Dylewo are documented in preserved photographs and drawings and can be considered an indication of tendencies accruing in German architecture and art from the beginning of the 20th century. These processes reflected the imperial ambitions of the empire (Wilhelm's neo-Baroque), but also resulted from the excess of decadence and the atmosphere of downfall that achieved its apogee in the last decade of the 19th century. After the year 1900 a yearning for a uniform style, a return to the classical ideal of beauty based on timeless forms abstracted from ancient culture appeared

within the community of art lovers. The antidote for the shortcomings of spiritual life came to be the cult of form.³⁰ These transformations in art were termed *neo-Classicism*.

Almost in parallel, in opposition to the earlier Historicism, Secession as well as the popular “Swiss style,” what developed in German architecture was the home-grown style (*Heimatstil*). It embodied a specific, local interpretation of the idea of reformist movements characteristic of the bourgeoisie occurring in most European countries at the close of the 19th century.³¹ They emerged on the basis of a criticism of decadent attitudes to life inspired by works of literature creating the myth of the downfall of culture in the then Germany³² and sung the praises of a national architecture rooted in local and regional tradition.³³ Paradoxically however, very often this style was reduced to a set of standardized forms, including the expansive jerkinhead roofs.³⁴ While the connection between the mansard roof of the palace in Dylewo with the native style is not unambiguous, the distinctive spiked helmet form covering the central hall of the planned art gallery leaves less room for any doubts.

As in the case of the Von Rose family mausoleum with its Italian pedigree and somewhat later, the sacristy of Dylewo’s church maintained in the neo-Gothic style, the plans for the expansion of the palace also show a tendency to replace classical models inspired by ancient Mediterranean culture with an aesthetics alluding to Germanic history and mythology.³⁵ Thus, the noting of stylistic inconsistencies in the final form of the palace and the adjacent art gallery might not be a matter of chance, but a reflection of parallel directions clashing in German culture in the run-up to World War I.

SUMMARY

The article is the second in a series devoted to elements of the manor house and park complex of Dylewo. Its objective is to describe the history of the palace as well as plans

³⁰ J. Hryńczuk, *Estetyka fin de siècle’u w Niemczech i Austrii* [The aesthetics of the *fin de siècle* in Germany and Austria], Katowice, 1974, p. 138.

³¹ B. Störkuhl, *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka* [Modernism in Silesia 1900–1939: Architecture and politics], Wrocław 2018, p. 37.

³² G. L. Mosse, *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy* [Crisis in German ideology: The intellectual pedigree of the Third Reich], Warsaw, 1972, pp. 107–112.

³³ Conservative in its assumptions, the *Heimatstil* is acknowledged by certain researchers as a backward and nationalistic style (mainly by its later links with key representatives of the Nazi movement).

³⁴ B. Störkuhl, *Między nostalgią za małą ojczyzną a typizacją – koncepcje architektury regionalnej w pierwszych dekadach XX wieku* [Between nostalgia for a little homeland and standardization: Regional architectural concepts in the first decades of the 19th century], in *Architektura regionalna. Rzeczywista potrzeba czy iluzja? O budowaniu zgodnie z tradycją i krajobrazem* [Regional architecture: A real need or illusion? On building in accordance with tradition and the landscape], Warsaw, 2022, p. 117.

³⁵ Following completion, the palace would have made reference to the architecture of the Baroque complexes of East Prussia, while the shape of the roof over the art gallery might relate to the Late Baroque shape of church *casques* (e.g., the tower of the evangelical church of Pasym). As to references to prehistory or mythology, these can be seen in the shaping of park structures. Simplified German Baroque and Classicism were held up as models by apologists of the vernacular style—Paul Schultze-Naumburg (*Kulturarbeiten*, 1901–1917) and Paul Mebes (*Um 1800*, 1908).

to expand it. Originating in the 1850s, the building was first expanded at the beginning of the 20th century thanks to the initiative of the then owner, art collector Franz Rose. The investor's death in 1912 interrupted construction work. The original design documentation was most probably lost to the fire of 1945. Of the building, all that has survived up to this day are distorted side avant-corps. Excavations conducted in 2002 by a team of archeologists from the University of Warsaw in the collapsed cellars of the central part of the manor house bore fruit in the discovery of damaged sculptures by the highly esteemed Italian sculptor Adolfo Wildt that had been a part of the former collection.

The article serves to present the survey documentation and study results on the transformation of the building as well as to analyze the hypothesis involving the complex, affirming that the state preceding 1945 was not the intended form and that on the basis of survey measurements and studies it is possible to be relatively certain in reconstructing both its appearance in the interwar period and suggesting the never built planned final architectural concept for the palace. The potential connections between the final form of the residence and ideas gaining significance in Germany in the early 20th century have also been traced.

Thanks to a juxtaposition of measurement data with archival photographs and drawings, the appearance of the manor house from before the fire has been recreated. The authors found the original architectural drawings of the art gallery from 1910, stored in the Vorarlberg Museum archives in Bregenz, and created a digital model of the pavilion on their basis. As a result of a comparative analysis of selected manor houses and palaces of East Prussia and studies into other designs by the architect responsible for the remodeling, the hypothetical planned form of the residence was developed. A compilation of subsequent phases of construction has been prepared based on the reconstruction.

The conducted measurements and research expanded the understanding of the role of the palace as the main dominant feature of the intended spatial layout of the estate. Gaps in knowledge regarding the designers, the authors of the expansion, have been filled. The shape of the building before the fire of 1945 has been recreated. Also presented is the probable form of the palace expansion, including the raising of its height, an unfinished project abandoned in 1912 following the death of the investor, a project that would have made possible the transformation a provincial manor house into a major center of European culture. The recreation of the palace was conducted against a background of tendencies taking place during this period in the German cultural circle. It also explains the reason for the shocking lack of stylistic cohesiveness seen in the planned architecture of the residence. The results of this research went far beyond the early expectation of the authors, confirming the thesis put forward to a degree greater than what was anticipated.

Key words: Eastern Prussia, Dylewo, Döhlau, Franz Rose, Adolfo Wildt